

Anmeldelser

Andresen, Hans: Sydslesvigs danske skoles historie. 2 bind. Syddansk Universitetsforlag, 2017, 933 s.

Hans Andresen er født i Flensborg. Efter dansk lærereksamen var han ansat ved det danske skolevæsen i Sydslesvig gennem mere end fyrre år, først som lærer, senere som skoleleder og derefter i ledelsen 1971-99, de sidste ti år som skoledirektør. Efter pensioneringen som 65-årig har han brugt sit otium til at skrive skolevæsenets og dermed Dansk Skoleforening for Sydslesvigs historie gennem de næsten hundrede år, der er gået, siden foreningen blev stiftet i 1920.

Det er en meget grundig og minutøs gennemgang af udviklingen fra den spæde begyndelse og pionertiden i 1920'erne, over de hårde år under nazistytet og krigen, den voldsomme opblomstring efter 1945, hvor der i Sydslesvig var en (set med årenes afstand) urealistisk stor tilslutning til det danske mindretal og ikke mindst det danske skolevæsen, og frem til den stabilisering, der er sket siden midten af 1950'erne.

Ved krigens slutning var der ni danske skoler i Sydslesvig, to i Flensborg, fire i Flensborgs omegn, og dertil skoler i Ladelund, Tønning og Slesvig. Det samlede elevtal udgjorde 437 elever. I 1936 havde tallet været mere end dobbelt så højt (942). I de første efterkrigsår var der planer og ønsker om omkring 150 danske skoler, hvoraf 90 blev realiseret. De havde 13.642 elever, da tallet var højest (1948). Disse tal faldt støt i årene derefter, så man i 1959 havde 81 skoler med 4.968 elever. Senere har tallene stabiliseret sig, så der i dag er lidt flere elever i kun halvt så mange skoler.

Det er meget tydeligt, at Andresen beskæftiger sig med noget, som han har et indgående kendskab til, nok en dybere indsigt end nogen anden – efter et livslangt arbejde med disse spørgsmål. Der gøres grundigt rede for udviklingen med hensyn til skolebyggeri, lærere og elevtal, men også for de betingelser, hvorunder udviklingen skete, herunder love og forordninger og andre legale og administrative retningslinjer, som Skoleforeningen måtte arbejde under.

Den meget detaljerede gennemgang ikke mindst af lovstoffet og andre relevante baggrundsforhold gør ind imellem læsningen lidt tung, og man skal nok være specielt interesseret i det dansk-sydslesvigske skolevæsen for at hænge ved hele tiden. Men det skal siges, at selv om Andresen en sjælden gang forfalder til et lidt knudret kancellisprog (som embedsmanden vel har betjent sig af i sit arbejde) formår han næsten hele vejen igennem de mange hundrede sider at fortælle på en måde, så stoffet bliver levende, også for ikke specialister i sydslesvigsk skolehistorie. Og de mange

både spændende og oplysende billeder gør deres til at fastholde interessen.

Mens han i de første 159 kapitler, der strækker sig over 772 sider, fremlægger stoffet stort set kronologisk og med mange detaljer bl.a. vedrørende enkeltsager og personer, har han på de sidste 140 sider skrevet en slags komprimeret gennemgang af stoffet opdelt i 10 (eller rettere 11) kapitler om forskellige delelementer, som giver en slags overordnet fremstilling af stoffet. Disse afsnit vil sikkert være tilstrækkeligt for de fleste læsere, ikke mindst fordi de er forsynet med henvisninger til i hvilke af bogens kapitler, man kan finde en mere detaljeret gennemgang af forholdene.

Det kan dog godt irritere lidt, at mange lovtekster o.l. samt breve fra tyske myndigheder ofte kun bringes på tysk. I nogle tilfælde er sådanne tekster dog gengivet både på originalsproget og i dansk oversættelse. Her burde der have været anvendt en konsekvent linje, så alt også bringes på dansk. Det ville i høj grad lette forståelsen for mange danske læsere, som måske ikke er specielt tyskkyndige.

Man kunne også godt have ønsket sig et "leksikon" over de enkelte skoler, bl.a. med oplysninger om oprettelses- og evt. nedlæggelses- eller sammenlægningsår, bygninger og navne på skoleledere m.v. samt elevtal i udvalgte år. Et sådant kompendium ville givetvis have haft stor interesse, selv om det selvfølgelig ville have betydet, at bøgerne var blevet endnu tykkere.

Trods disse indvendinger er der ingen tvivl om, at Hans Andresen har skrevet standardværket om det dansk-sydslaviske skolevæsens historie og betydning fra 1920 til i dag. Det har været en kæmpe arbejdsindsats, og der er tale om et værk af blivende værdi.

H. E. Sørensen

Andresen, Jørn Tranekjær: Blod og jord.

Soldaterskæbner fra det dansk-tyske grænseland 1939-48.

Turbine, 2018, 595 s.

I løbet af Anden Verdenskrig kom adskillige mænd fra de nationale mindretal nord og syd for den dansk-tyske grænse til at gøre tjeneste som tyske soldater. *Blod og jord* handler om to indkaldte fra det danske mindretal i Sydslesvig (landmand Hans Detlef Andersen og lærer Hans Tychsen) og to mere eller mindre frivillige fra det tyske mindretal i Sønderjylland (arbejdsmand Fritz Scheel Petersen og teologistuderende Hans-Egon Nicolai Petersen). Bogen tager sin titel fra det nazistiske begreb om folkenes (blodets) tilhørsforhold til deres hjemstavn (jorden), en tanke som var grundlæggende for forestillingen om nationalstaten, og derfor af særlig betydning for de nationale mindretal, der hævdede retten til hjemstaven i en fremmed nationalstat.

Grundlæggende er *Blod og jord* fire biografier. På grundlag af de fire soldaters breve, dagbøger, erindringer og samtaler med deres efterkom-

mere og i et enkelt tilfælde soldaten selv samt med inddragelse af andet kildemateriale og litteratur beskrives deres vej gennem krigen under vidt forskellige forudsætninger og forhold, ligesom også deres opvækst og liv efter krigen kort beskrives. Og de når vidt omkring; fra stille kontorer ved Østersøens bred, til undsætningsforsøg af Stalingrad, indsats på det partisanhærgede Balkan, de sidste dages kampe i Berlin, krigsfangenskab og for de to tysksindede soldaters vedkommende retsforfølgelse og fængsling.

I (efterhånden) kronologisk orden følger man i hvert kapitel en af soldaterne med mange citater fra samtidige kilder og erindringer understøttet af uddybende forklaringer om de forhold og situationer, som soldaten befinder sig i. Når kilderne eller situationen lægger op til det, gør forfatteren sig overvejelser om soldaternes syn på krigen og deres forhold til deres nationale ståsted og pligten til at tjene herbergstaten eller folkegruppen, ligesom kildernes udsagnskraft også tages under behandling.

Bogen er velskrevet og præget af stor fortællelyst, både når det gælder at sætte en stemning med romanlignende greb, eller forklare de større omstændigheder. Forfatterens tolkninger af soldaternes opfattelser rækker måske til tider lidt ud over, hvad kilderne kan bære – hvilket han selv gør opmærksom på i forordet, men synes dog altid sandsynlige. Sammenligningen af de fire skæbner begrænser sig i hovedsagen til sammenstillingen af dem, og nogen generelle linjer trækkes ikke og kan ikke trækkes på grundlag af de fire skæbner.

Bogen må derfor trods stedvise dramatiseringer og fyldige kommentarer snarere siges at slutte sig til den kilde- og erindringslitteratur, der findes især om dansksindede sydslesvigske krigsdeltagere, end til den bredere historiske fremstilling, der findes om det danske mindretals deltagelse i verdenskrigen, og som desværre endnu mangler for det tyske mindretals vedkommende. Det ændrer dog ikke ved, at bogen giver et spændende indblik i fire mindretalsskæbner i Anden Verdenskrig.

Martin Bo Nørregård

Buk-Swienty, Tom: Det ensomme hjerte.

Fortællingen om en musikalsk soldats utrolige odysse gennem 2. verdenskrig og hans drøm om at blive dansker.

Politikens Forlag, 2017, 496 s.

Hans Horn blev født i 1921 og blev voksen i det nationalsocialistiske Tyskland. *Det ensomme hjerte* følger ham fra opvækstårene i Kiel og indkaldelsen til arbejdstjeneste i østpreussiske Masurien over rekruttiden i bl.a. Danmark til tiden som værnepligtig på Østfronten. Horn blev såret under Ruslandfelttoget og levede resten af livet med granatstumper i kraniet. For at undgå yderligere fronttjeneste valgte han at begynde et militærlægestudium, der igen bragte ham til Danmark og så til det smukke Würzburg

og en stormende forelskelse i Fräulein Saeger, også kaldet "Grelein." Hun blev gravid, de blev gift – og han blev som underlæge sendt til et lazaret bag fronten i det nuværende Slovakiet. Han overlevede krigen, og parret flyttede til Flensborg, hvor han blev praktikant i Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig. Efter medicinstudierne i Kiel gik det videre mod nord, hvor Horn drev lægepraksis i bl.a. Bov og Padborg. Han døde i 1989.

Hans Horns liv under nazismen og 2. verdenskrig er genfortalt af Tom Buk-Swienty. Han er en mesterlig fortæller, der formår at sætte den historiske ramme og med en række narrative og journalistiske greb gør en tyk bog letlæselig, spændende og ganske gribende. Buk-Swienty spiller stærkt ud med en cliffhanger anno maj 1945 og begynder derefter bogen med Horns klassefoto fra 1937 – af de 27 sekstenårige knægte fra Kieler Gelehrtenschule overlevede blot seks krigen.

Buk-Swienty har fået et usædvanligt og stort stof stillet til rådighed i form af Hans Horns erindringer, som denne skrev fra 1970'erne i forskellige versioner på tysk og dansk. De var tiltænkt familien og tog bl.a. afsæt i Horns nu desværre forsvundne dagbøger, som han med egne ord gengav i erindringerne i friseret form. Det betyder, at læseren i en bog stort set renses for noter ofte ikke kan gennemskue, hvornår kilden er den unge soldats samtidige (men af Horn friserede) optegnelser, eller hvornår der er tale om den aldrende læges erindringer – eller hvornår Buk-Swienty udlægger begivenhederne. Man behøver ikke være noget faghistorisk pernittengryn for at mene, at det er et problem for *Det ensomme hjerte* som kilde til Nazityskland og krigen. Især når Buk-Swienty (s. 17f.) mener, at Horn repræsenterer en vigtig, men stærkt underbelyst synsvinkel, nemlig "den menneskelige historie i Det Tredje Rige."

Det er Buk-Swientys udgangspunkt, at det nationalsocialistiske Tyskland var et samfund, hvor mange var nazi-skeptiske, bange og ensomme. På den måde gør han sig opgaven lovlige og negligerer den opportunistiske og undertiden rendyrkede Hitlerbegejstring, der *også* greb mange af tyskerne, uden at de nogensinde blev rendyrkede nazister.

Drivkraften i læseoplevelsen er portrættet af et begavet, dannet, humanistisk, musikalsk menneske med kunstnerisk talent – udsat for nazisternes brutale ensretning og krigens rædsler. Bogens scoop er de akvareller, Hans Horn illustrerede sine erindringer med. De er sanselige, udtryksfulde vidnesbyrd om den ældre Horns bearbejdning af krigsoplevelserne og er ikke kun traumatiske, voldsomme og blodige, men også groteske, sjove eller erotiske. Suppleret af en række gode fotografier hæver de fine gengivelser af akvarellerne Buk-Swientys bog til noget usædvanligt og gør trods anfægtelserne *Det ensomme hjerte* anbefalelsesværdig.

Henrik Lundtofte

**Gregersen, Niels Henrik og Carsten Bach-Nielsen (red.):
Reformationen i dansk kirke og kultur, bd. 1-3.**

Syddansk Universitetsforlag, 2017, 1518 s.

2017 stod i Reformationens tegn. Året igennem blev det markeret, at der var gået 500 år, siden Martin Luther slog sine 95 teser op på slotskirkedøren i Wittenberg i 1517 og dermed indledte et røre, som kom til at omforme den hidtil fælles kirke og alle de samfund, den var en del af. I Danmark er der siden da fejret jubilæum hver gang teseopslaget i 1517 og reformationen i København 1536 har haft rund fødselsdag. Hver gang har den konkrete fejring båret præg af den daværende samtid. I 1836 f.eks. stillede festen den rådende magtelite i kirke og stat så tydeligt til skue, at det stødte her-tuginde Louise Augusta på Augustenborg Slot. Hun var datter af Struensee og levede stadig i oplysningstidens tankegang. Hun fandt, at jubilæumsprogrammet blev kvalt i forfængelighed, stolthed, stivhed. "Efter min For- mening bør vi Alle Høie og lave vise os som Brødre, som Ligemænd, naar vi henvende os samtlig til det høieste Væsen. I hans Huus bør ald Rang ophøre!", lød hendes kommentar.

En lignende anklage kan vist ikke rettes mod 2017-jubilæet. Selvfølgelig var der kirkelige festligheder, hvor bispekåber og ordener fik lov at stråle i al deres glans. Men især var der en helt uoverskuelig række af foredrag, debatter og seminarer m.v. for et stort folkeligt publikum. Her blev reformationen og dens tanker sat ind i bred kulturel og samfundsmæssig sammenhæng, og der blev fokuseret på nutidsorienterede aspekter, såsom spørgsmål om Luther i relation til velfærdsstat og konkurrencestat og andre moderne fænomener.

Samtidig fremkom en hel skov af nye publikationer om Luther og reformationen. Trebindsværket *Reformationen i dansk kirke og kultur* er den officielle jubilæumspublikation, udgivet med støtte fra Præsidiet for Reformationens jubilæet. Det er et storværk på 1518 sider, 56 større og mindre kapitler med 29 meriterede forfattere, kirkehistorikere, teologer, historikere, etnologer m.fl. Værkets mål er at give "et samlet billede af religionens religiøse og samfundsmæssige betydning" for de danske lande fra 1500-tallet til i dag. Spektret i historiefortællingen om de 500 år er bredt: kirken i forhold til stat og samfund, teologien, salmer, religiøs praksis, kirken og skolen, musik, billedkunst, perspektiver udadtil m.v. Gudstjenestens og kirkelivets virkelighed i dagligdagen gennem tiderne træder tydeligt frem. Hvert afsnit har litteraturhvisninger, og et samlet person- og emneregister i tredje bind gør det muligt at finde rundt i værket. Fremstillingen er let tilgængelig med forståelig forklaring af ikke almen kendte fagudtryk og teologiske begreber, så præget af indforståethed er undgået.

En sådan mangfoldighed er det svært at yde skyldig retfærdighed. Her i Sønderjyske Årbøger vil anmelderen begrænse sig til værkets rent (kirke) historiske dele, og det ud fra en særlig synsvinkel:

Storværket behandler reformationens betydning for "det dansk-norske kongerige", "de danske lande". Dermed står værket med et klassisk problem for fremstillinger af det nuværende Danmarks historie over en lang periode. De har det svært, fordi Danmark i dag rummer områder med forskellig historie. Sønderjylland hører til Danmark, men fra 1200-årene og frem til 1920 gik der en grænse ved Kongeåen. Syd derfor var forholdene anderledes end i Kongeriget Danmark. Det gælder også for kirkehistorien, og forskellene blev uddybet netop ved Reformationen. I middelalderen var Slesvig/Sønderjylland en del af den danske kirkeprovins under ærkebiskoppen i Lund. Det blev anderledes efter 1536. Reformationens danske kirkeordinans af 1536 var tænkt at skulle gælde for både Danmark og Slesvig. Men sådan gik det ikke. I 1542 blev vedtaget en separat slesvig-holstensk kirkeordning. Den skabte for de følgende århundreder en slesvig-holstensk kirke forskellig fra den dansk-norske kirke. Der voksede to kirkelige virkeligheder frem med hver deres særpræg – en i Kongeriget Danmark, en anden syd for Kongeåen. Tilmed kom der en sprogrænse, da kirkesproget blev tysk syd for en linje, som gik midt gennem Slesvig stort set langs den senere dansk-tyske statsgrænse af 1920. Reformationen var med til at cementere denne sprogrænse.

Reformationens kirkeordning førte således til en todelt dansk luthersk kirke. Denne forskel er svær at få med i en generel fremstilling. Det normale resultat i sammenlignelige generelle værker er gerne, at historien beskrives, som den var i Kongeriget med kun tilfældige udblik til de slesvigsk-sønderjyske specialiteter. Sådan er det også gået i det store reformationsværk – naturligvis, og måske fornuftigvis, kan man sige.

Lad mig nævne nogle få eksempler, som viser, at den kongerigske virkelighed er kommet til at skygge for den slesvigske variant. Det er anført (bind 1 s.169), at der ikke kendes tilfælde, hvor en siddende katolsk præst nægtede at godtage den nye orden. H.V. Gregersens stadig retvisende værk *Reformationen i Sønderjylland* (1986) påviser dog flere eksempler på det modsatte (s. 141). Christian III lod reformationen trumfe igennem ovenfra, først i Haderslev og så i København, og resultatet blev en kongekirke under stadig stærkere kontrol. Det beskrives, at kirkeordinansen gav menighederne ret til at vælge præst, men at den disciplinerende kongekirke i eftertiden gennemhullede denne ret, så eneretten kom til at ligge hos kongen (bind 1 s.169 og 185). Således var det rigtignok i Kongeriget, i Slesvig derimod bevarede menighederne i over halvdelen af sognene permanent en ret til at deltage i valget af en præst.

Kirkevirkeligheden sydligst i monarkiet var således anderledes end i nord. For Hertugdømmerne var Tyske Kancelli kirkeministerium og ikke Danske Kancelli, (jvfr. II s. 157 og 168), der var generalsuperintendenter, ikke biskopper, som i Danmark, der var en anden kirkeordinans, kirkeritual og alterbog. Resultatet blev forskelle, større og mindre, og de kommer ikke frem i værket. Det anføres, at statsmagten i Kongeriget ikke så det som sin opgave at udvikle nye ideer for det kirkelige liv (bind 2 s. 161). Men dog iværksatte hertugdømmernes kirkestyre eksempelvis i oplysningstiden en radikal liturgireform. Det skete med den såkaldte Adlerske agende, og den fremkaldte en folkelig uro i den sydlige kirkehalvdel, som ikke kendes på samme tid i Danmark. Episoden kunne være inddraget, for den er behandlet grundigt i både ældre og nyere dansk-tysk forskning (bl.a. Hans Hejlsbjerg Paulsen 1933-38 og Lars N. Henningsen 2011-16). Det ville have bidraget til et løft for bogens behandling af netop oplysningstiden.

Værket kunne have løst lidt af problemet ved at give plads til et særligt kapitel, som præsenterede noget af særpræget i kirkelivet syd for Kongeåen. Nu kan læseren forledes til at tage fremstillingen af den kongerigske virkelighed som dækkende også for Sønderjylland. Og det var ikke altid tilfældet før 1920.

Når ovenstående anmærkning er givet, skal det samtidig ikke skjules, at værket er lidt af en kirkehistorisk bedrift. Den seneste større fremstilling af dansk kirkehistorie er ottebindsværket *Den Danske Kirkes Historie*, som udkom i årene 1950-66. Længe har der været behov for en afløser. Det nye reformationsværk giver med sin bredde noget af det savnede. Særlig for tjenstfuldt er bind 3 om tiden 1914-2017. Den nyere tid er ofte den sværeste at få hold på. Bindet fortæller helt frem til i dag om kirken, teologien, salmedigtningen, kirkemusikken, kirkekunsten og kirken i forhold til mange samfundsændringer. Tilmed slutes der af med ti kapitler, som vover et blik på kirken ind i fremtiden, i Danmark og globalt. Her er bud til mange slags læsere, og stof til mange timer. På den måde vil værket stå sig, indtil det muliggøres at producere en ny samlet dansk kirkehistorie.

Lars N. Henningsen

Kristensen, Hans: Hertugræve og køkkenharer. Jagt, vildt og jægere i Sønderjylland før Genforeningen. Bogjagt.dk, 2017, 295 s.

Som det fremgår af undertitlen, omhandler bogen jagtforholdene i Sønderjylland før Genforeningen. Hovedvægten er lagt på den godt og vel 50-årige periode, da landsdelen var under tysk herredømme, altså fra 1864 til 1920.

Indledningsvist berettes om H.P. Hanssen både som jæger og danskhedens forkæmper, og således er det fra begyndelsen slået fast, at jagtens hi-

storie og den sønderjyske historie hører uløseligt sammen. Derefter fortælles kort om jagttretens udvikling gennem tiderne samt om den jagtglade hertug på Augustenborg.

Det helt afgørende for den periode, bogen handler om, er det forhold, at Sønderjylland efter 1864 blev underlagt preussisk jagtlovgivning. Den adskilte sig radikalt fra den danske, hvilket naturligvis betød, at den jagtlig udvikling i landsdelen var helt anderledes end i resten af Danmark. Den preussiske jagtlov var bl.a. kendetegnet ved, at kun lodsejere, der havde mindst 75 ha liggende samlet, havde jagtret på deres jord. Alle ejere af arealer under 75 ha var tvunget til at lade deres ejendom indgå i et kommunalt jagtfællesskab, som blev bortforpagtet efter en offentlig udbudsrunde, og jagtindtægterne fordeltes hvert år til lodsejere i forhold til størrelsen af det indskudte areal. Denne ordning betød i praksis, at jagten blev drevet på store samlede revirer, hvor jagtforpagterne havde mulighed for over en årække at få oparbejdet en god jagt.

Det var især velstillede gårdmænd, der forpagtede de kommunale fællesjagter, men mange andre blev inviteret med til klapjagterne, og herved opnåede man så store udbytter, at vildtsalget langt hen ad vejen kunne dække jagtlejeudgiften. Også byernes borgerskab kom på banen som jagtforpagtere, og efterhånden blev det desuden almindeligt, at der i byerne oprettedes jagtforeninger, som forpagtede kommunale fællesjagter.

Efter at have redegjort for disse særlige forhold beretter forfatteren i særskilte afsnit om jagt og vildt i de for Sønderjylland så karakteristiske – og forskelligartede – landskaber: det åbne agerland – enge og ferske vande – skove, plantager og hegn – strand, hav og marsk. I skildringerne kommer jægerne selv til orde, ved at der bringes passende uddrag af en lang række velvalgte jagterindringer, og fremstillingen får herved sin egen personlige kolorit.

Selvom de store herregårde ikke just står i kø i Sønderjylland som i det øvrige Danmark, hvor de i høj grad prægede jagten i den pågældende periode, er der dog gode grunde til, at forfatteren medtager et par adelige besiddelser i sin jagthistorie. Grevskabet Schackenborg skiller sig ud ved sin størrelse og særlige status, men ikke desto mindre spillede jagten ingen nævneværdig rolle i det herskabelige liv i lensgreve Hans Schacks tid, da han levede ret så isoleret og ikke var del af det højadelige netværk, som praktiserede selskabsjagter i stor stil. Jagten fik større betydning, da hans søn overtog grevskabet i 1905, men i stedet for at invitere standsfæller til klapjagterne, var han mere stemt for at pleje omgang med folk fra lokalområdet.

Anderledes forholdt det sig på Gram, hvis besidder havde sit hovedsæde på det sjællandske stamhus Giesegård. Herfra tog man i jagtsæsonen til sine sønderjyske besiddelser og praktiserede herskabsjagter i den helt store

stil. Men det forblev en foreteelse, som måske nok har gjort indtryk, men som på den tid trods alt var fremmed for landsdelen.

Et afsnit er helliget jagten under Første Verdenskrig. Historierne handler dog mest om krigsdeltagende sønderjyders jagt alle mulige andre steder end i Sønderjylland, ved øst- og vestfronten og sågar i Tysk Østafrika, og det kan for så vidt nok gå an inden for bogens ramme, om end det er lige på kanten. Man skulle synes, at soldater i krig så rigeligt fik stillet deres skydetrang, men forfatteren henleder reflekteret opmærksomheden på, at jagten både var en mental afledningsmanøvre og en måde, hvorpå man kunne supplere de sparsomme feltrationer.

I forbindelse med den katastrofale fødevaremangel under krigen omtaler forfatteren også vildtets rolle i husstandenes kødrationering og krybskytteriets forventelige opblomstring. Før krigen havde krybskytteriets omfang været til at overse, dels fordi jagten med den preussiske lovgivning i højere grad var blevet et fælles gode, som gjorde de lokale interesseret i at holde uvæsenet nede, og dels fordi samme lovgivning tillod ret håndfaste modforanstaltninger.

Efter Genforeningen var man tilbageholdende med at lade den danske jagtlovgivning være gældende for Sønderjylland. Det skyldtes en udbredt erkendelse af, at den preussiske ordning på mange måder var bedre end den danske, som på grund af sin utilstrækkelighed netop i disse år var til forhandling. I 1922 blev så en ny jagtlov vedtaget for hele landet. Den byggede på det i nyere dansk jagtlovgivning gældende princip, at jagtret og ejendomsret fulgtes ad, og det fik alvorlige følger for den sønderjyske vildtbestand, idet jagttrykket med det stigende antal jagtberettigede blev voldsomt forøget. At man de følgende år tog ved lære af de sønderjyske erfaringer fra før Genforeningen og bl.a. oprettede en masse jagtforeninger hører dog med til historien.

De særlige sønderjyske forhold har været sørgeligt forsømt i den ellers righoldige danske jagtlitteratur, men det er der nu rådet bod på med Hans Kristensens engagerede, velunderbyggede, veldisponerede, velfortalte og velillustrerede bog.

Jesper Laursen

Rasmussen, Carsten Porskrog (red.): Historien på væggen. Historiemalerier på Sønderborg Slot.

Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot og Historisk Samfund for Als og Sundeved, 2017, 224 s.

Det er et imponerende vue over samlingen af historiemalerier på Sønderborg Slot, vi her præsenteres for. Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot og Historisk Samfund for Als og Sundeved står bag udgivelsen, skrevet af

landsdelens fremmeste historikere. Og hvilken herlig kavalkade af historiske optrin oprulles ikke for vore øjne, man får lyst til at aflægge museet et besøg endnu en gang, lidt mere beriget – bedre forberedt – og lidt klogere på mange af de ofte store værker. For i sandhed, det er store formater, vi har med at gøre, men der har også været meget, der skulle fortælles og store vægge, der skulle udfyldes. Det er ikke sofastykker i småformater.

Ud over Frederiksborg Slot indtager Sønderborg Slot lidt en særstilling blandt danske museer ved den fremtrædende plads, historiemaleriet har på stedet. Det er derfor forfatterens hensigt at kaste lys på samlingen, og vel også hensigten at udarbejde en grundigt kommenteret, samlet oversigt over samlingen. Dette må siges at være lykkedes her.

Der belyses i alt 46 malerier med hver sin særskilte undersøgelse. Metoden forekommer velvalgt. Der bliver indledningsvist givet et historisk rids, som baggrundsforståelse for selve værkets motiv, så ved vi, hvor vi står i forhold til virkeligheden. Derpå følger en belysning af selve billedindholdet samt overvejelser over, hvordan dette forholder sig til begivenhederne. Dvs. hvilken vinkel kunstneren har lagt på skildringen af det skete i sit arbejde. Det kildekritiske element er her uomgængeligt, for hvor tæt er maleren på begivenhederne? Hvem har bestilt værket, og hvad er det egentlig, kunstneren vil udtrykke? Kunstneren præsenteres. Forfatterne er helt på det rene med, at det ikke drejer sig om direkte kildemateriale til de historiske begivenheder, men at værkerne oftere udtrykker en anden tids hensigter og moralforestillinger. Værkerne har således to lag i sig, som vi skal forholde os til. Dels den konkrete historiske virkelighed, og dels billedets medbetydning i form af samtidens aftryk. Det sidste er måske i realiteten det mest spændende. Når Martin Bigum i 1996 maler et billede om slaget i 1864 som en parafrase over Vilhelm Rosenstands klassiker om Ottende Brigades modstød fra 1894, og han vender hele slaget rundt, så de agerende går i modsat retning, så er det ikke af interesse for Dybbølslaget, men for at knytte en kritisk kommentar til den aktuelle aktivistiske danske udenrigspolitik, understreget ved en umiskendelig lighed med Uffe Ellemand Jensen i et af soldateransigterne, og når han lader sin velkendte lille dværg i Dannebrog "ART" deltage aktivt i krigshandlingerne, så tilføjer han billedet en dimension, som ingen af de andre kunstnere før ham har gjort det: humoren. For det er et umiskendeligt træk, at intet værk har overskud til humoristiske islæt. Dertil var sagen alt for vigtig.

Hvad møder vi så? Ja, mange klassikere. Carl Blochs legendariske billede af Christian II der går omkring det runde bord, og en hel del andre motiver med denne konge og hans fangenskab samt et ret moderne motiv med Mor Sigbrit som den fyldige figur i kompositionen. Familien Dinesens deltagelse og heltegerninger under de slesvigske krige, samt disse krige generelt som det mest dominerende element i samlingen, afsluttende

med Thomas Kluges kæmpeværk på 250 gange 250 cm med en opstilling på Dybbøl Banke af den samme soldat i fire forskellige positioner, som en kritisk kommentar til det traditionelle heltepatos, de fleste andre billeder rummer. 1864 er kommet på afstand, og der er plads til refleksion over krigens væsen. Et tema gentaget med flere billeder fra 1. Verdenskrig. Tiden under prøjsisk styre får en fin og alsidig dækning afsluttende med Erik Henningsens gribende billede fra Flensborg havn 1920, med titlen *De, der blev tilbage* – efter at genforeningshåbet svandt væk.

Bogen er skrevet af historikere, og den er historisk, men den er ikke kunsthistorisk. Dette formuleres eksplicit, ligesom det går som en rød tråd gennem hele fremstillingen. Forfatterne forholder sig direkte til det, der kan ses på billederne, og ofte har de her bedre vilkår end vi som læsere, for det kan unægtelig være vanskeligt at nærlæse et kæmpe værk på 1,5 gange 2 meter i bogens mikroformat på 10 gange 15 cm, men så kan vi jo bare besøge museet, vil forfatterne vel sige? Det sker dog, at de prikker forsigtigt til billedtekniske elementer, som også er vanskelige at komme udenom, men det er lidt som med kattens leg med musen, det foregår ikke i fuldt alvor, og i alt fald ikke med fare for at bevæge sig ud på gyngende grund. Der er dog enkelte gode tilløb. I Otto Baches store billede med den pompøse titel: *Hestgarden indskibes i Korsør i 1848 for at begive sig til krigsskuepladsen*, malet i 1888. Her placeres chefen for garden Christian af Glücksborg, den senere Christian IX, i det gyldne snit i billedets højre side, så tilpas tilbagetrukket, at kongen selv senere beklagede, at han af perspektiviske årsager var gjort lille. "Jeg er skam betydeligt højere end dem alle", beklagede han. Dette element vurderer forfatteren som et udtryk for Otto Baches store hengivenhed for kongens person, idet han derved gør ham til ligemand med de omgivende officerer. Denne vurdering er oplagt, men positionen er ikke så beskeden endda, for da billedet blev malet, var Christian jo blevet landets konge. Og ser man på baggrunden, så udspilles dynamikken netop i bølger ud fra kongen med den store dampskorsten i baggrunden som en vældig magtmanifestation. Den venstre del af billedet ligger hen som en passiv kulisse. Helt det samme gentager sig i Otto Baches andet billede, hvor kongen besøger skanse 2 på Dybbøl. Her er stemningen dyster, og vi aner, at vi står over for det store skæbneslag. Kongen er igen placeret beskedent omgivet af menige soldater, men den øvrige aktivitet i værket udgår igen i bølger fra hans person. Nok optræder kongen som ligemand i nødens stund, men i kompositionen udgår kraften til omgivelsernes aktivitet fra hans person.

Jeg er fuld af forståelse for, at historikerne ikke har villet bevæge sig ind på kunsthistoriens område, men man kan ikke godt behandle billeder, som man behandler skriftlige kilder. Der skal flere slags briller til læsningen, og helt grundlæggende savnes overvejelser over, hvorfor en hel del af klassikerne gennem tiderne har haft så stor en virkningskraft på beskueren. I

flere tilfælde er billedet inkarnationen af hele begivenheden, for vi tænker langt hen ad vejen i billeder.

Samlet set er bogen alligevel interessant og vellykket, ligesom den er en værdig indgangsbibel til museets imponerende samling. God fornøjelse.

Erik Fredens

Nicolaus Schmidt: 1667-2017 Arnis. Die kleinste Stadt Deutschlands. Wachholtz Kiell/Hamburg, 2017, 224 s.

I foråret 1666 pakkede 64 familier fra Kappel deres habengut og flyttede ud til den lille hidtil næsten ubeboede ø Arnæs (tysk: Arnis), to km længere oppe ad Slien. Flytningen var kulminationen på en ældgammel strid mellem indbyggerne i Kappel og godsejerne på Roest, om hvilket tjenesteforhold byens indbyggere skulle have til godsejerne. Nu havde Detlev von Rumohr forlangt, at indbyggerne i Kappel skulle aflægge lensed til ham, med hvad deraf fulgte af tjenesteligt og underordning. Det førte til en ny rets-sag ved landretten i Flensborg, og til sidst blev det for meget for en gruppe Kappelborgere, der iværksatte flytningen. Arnæs hørte under Domkapitlet i Slesvig og dermed hertugen af Gottorp. Den 11. maj 1667 aflagde de nye indbyggere på Arnæs ed til hertug Christian Albrecht, der således tog det nye samfund under sine vinger. Rent praktisk foretog man en matrikulering af 100 grundstykker langs øens midterakser, som derefter blev fordelt mellem de indvandrede – en parcel blev der også til den enlige fisker, der havde boet i en hytte på øen, inden han fik selskab af folkene fra Kappel.

Arnæs har således en helt enestående oprindelseshistorie, og det var kun på grund af de helt særlige jurisdiktionsforhold og de konkrete magtforhold, der herskede i Slesvig på dette tidspunkt, at det overhovedet lod sig gøre. Flytningen var jo et oprør, som under andre omstændigheder kunne være endt i et blodbad. Sådan gik det dog ikke, men Detlev von Rumohr forsøgte med fredelige midler både at lokke sine tabte undersåtter tilbage og at sætte det nye samfund under pres. De første mange år blev hårde for indbyggerne på Arnæs. Grundstykkerne var små, og der var ikke plads til egentlig landbrug på øen. Det vil sige, at indbyggerne var henvist til fiskeri, småhandel og søfart, som de ifølge et privilegium fra hertugen fik lov til at bedrive. Omkring 1700 var der dog tale om et yderst fattigt samfund med hastigt faldende befolkningstal, men det lille samfund overlevede og blev en såkaldt flække – dvs. et bymæssigt samfund, der dog ikke nød helt de samme privilegier som en købstad. Et egentligt flækkeprivilegium fik Arnæs først af preusserne i 1869.

I løbet af 1700-tallet kom der gang i søfarten, og Arnæs kom til at fungere som havneplads for udskibning af produkter for baglandet på Angel. Efterhånden iværksatte indbyggerne også en forædling af landbrugsprodukter, som eksporteredes til blandt andet København. Hermed er vi kommet ind

på det andet særlige tema i Arnæs' historie. Efterhånden udviklede det lille samfund en søfart, der gjorde det til et af de mest maritimt orienterede samfund i hele Slesvig-Holsten. Det begyndte i 1700-tallet, men første halvdel af 1800-tallet frem til 1864 blev blomstringstiden. Der blev bygget skibe lokalt, og efter de var løbet af stablen, sejlede de helt til Norge, og enkelte gik i langfart til Middelhavet og over Atlanten. Langt de fleste skibe fra Arnæs var jagter, men man kunne også tælle flere skonnerter. Adskillelsen fra Danmark gav dog Arnæs-søfarten et knæk, som byen aldrig kom sig over. Søfarten blev nu koncentreret i de større byer, med havneanlæg, der kunne modtage dampskibe. Som et plaster på såret åbnede man en sømandsskole i Arnæs. Efterhånden modtog man også et større antal badegæster – og omkring 1900 blevet flækken ofte omtalt som "Bad Arnis". Befolkningstallet var dog faldende, og nogen god erstatning for den efterhånden forsvundne søfart blev badeturismen aldrig. Da Arnæs i 1934 blev købstad fik man også nyt byvåben. I det indgår en tegning af jagten *DIE DREI GESCHWISTER*, som man kender fra et skibsportræt fra 1835, hvor den ligger for anker ved Bergen – et nostalgisk blik tilbage på byens og søfartens storhedstid.

En vis nostalgi præger også bysbarnet Nicolaus Schmidts bog om Arnæs, der udkom sidste år i anledning af byens 350-år jubilæum. Der er tale om en flot udgivelse, gennemillustreret med store farvebilleder fra Arnæs' fortid og nutid. De fine billeder følges af en solid, dybdegående og passioneret beskrivelse af Arnæs fra tilblivelsen til i dag. Dispositionen er ind i mellem en smule rodet, men det rokker ikke ved, at der alt i alt er tale om et vellykket værk, som forhåbentlig vil rette nye blikke mod byen og dens særlige historie.

Mikkel Leth Jespersen

Wiingaard, Helge: PATRIAE ET LITERIS – Haderslev Katedralskole gennem 450 år.

Haderslev Katedralskole og Historisk Arkiv for Haderslev Kommune, 2017, 400 s.

Historien om Haderslev Katedralskole gennem 450 år er blevet tilegnet det at skabe begejstring, og det at lade denne begejstring danne nye begejstringer. Det er der ingen tvivl om er lykkedes. Helge Wiingaard har præsteret en beundringsværdig og grundig skolehistorie i anledning af Haderslev Katedralskoles 450 års jubilæum. Og det er ikke blot en skolehistorie, hvor der bliver kigget ind i egen hule, for som sidegevinst bliver Sønderjyllands historie, Slesvigs historie, Danmarks historie og Haderslev historie sat ind i både et lokalt, et nationalt og et internationalt perspektiv. Det er lokalhistorie, når det er bedst. Bogen er omfangsrig og fyldt med et hav af oplysninger. Mængden af stof virker ikke overvældende – selvom bogen vejer 1 kilo og 165 gram. Stofmængden er velorganiseret og opdelt på mange gode

måder. Der er små baggrundsbokse og faktabokse, der er mange gode illustrationer, billeder og statistikker, rum til eftertanke og rum til perspektiv.

Tilligemed er der en god "causering" over ordet begejstring med udgangspunkt i skolens hjemmeside i dag – og der er refleksioner over, hvad det hele har udviklet sig til med skoler for unge, hvor fester, fitness og Facebook er en markant del af tilværelsen.

Til illustrationerne er der gode forklarende tekster og bagest i bogen en samlet oversigt over, hvor de stammer fra – samt mange henvisninger og en omfattende litteraturliste. Endvidere er der en meget fornem "Deutsches Zusammenfassung". Sammenfatningen virker utrolig meningsfuld efter gennemlæsningen, og man kunne fristes til at ønske sig både en dansk og en engelsk sammenfatning. De kunne sikkert bruges af mange.

Bogen beskriver den slesvigske Latinskole fra 1567-1850, den danske og den preussiske lærde skole i perioden 1850-1920, og det danske gymnasium fra 1920-2017.

I store perioder af skolens historie har der været elever fra 12 års alderen og endda i perioder yngre.

Bogens forside er illustreret med Lillian Martinussens allegoriske fremstilling af skolens historie afbildet som et egetræ med skolens grundlægger Hertug Hans den Ældres våbenskjold. Tegningen viser skolens tredelte historie med de tre placeringer gennem de 450 år, de tre skoletyper: Latinskole, Lærd Skole og Gymnasium/HF og skolens tre "fædrelande": Slesvig, Tyskland og Danmark.

For mig har det været en fantastisk oplevelse at få Haderslev Katedralskoles historie præsenteret i Helge Wiingaards bog. På Sønderjysk Skolemuseum har vi for to år siden fået mange ton materialer fra Dansk Skolemuseum, som blevet nedlagt for en del år siden. I den store bunke er der blandt andet skoleprogrammer/årsskrifter m.m. fra stort set alle de skoler, der kan sammenlignes med Haderslev Katedralskole fra de sidste ca. 175 år i Danmark. Vi har siddet to mand og foreløbig gennemgået ca. 3/4 af denne samling. I den forbindelse har det været en gave at få Helge Wiingaards bog med de mangfoldige indgange og perspektiver.

Beretningen om skolens historie er spækket med meningsfyldt baggrundstof og sidefortællinger.

Man mærker tydeligt, at Helge Wiingaard har været en dreven, dygtig og engageret underviser og fagligt utrolig velbevandret. Bogen er efter min vurdering absolut anbefalelsesværdig.

Er skolen særlig? Ja som forfatteren skriver på bagsiden, så er det særligt at have haft to fædrelande, at have overlevet ti krige, at have haft mindst otte forskellige navne, og at der er blevet talt mindst fire forskellige sprog på skolen.

Karl Erik Olesen

Wolf, Hans: Sønderjyder på Østfronten i 1. Verdenskrig. Syddansk Universitetsforlag, 2017, 314 s.

For et par år siden havnede jeg ganske uden egen skyld i en yderst pinlig situation, som jeg endnu ikke rigtigt ved, hvordan jeg kom ud af. Jeg var blevet bedt om at holde et foredrag om den russiske revolution og Østfronten under Den første Verdenskrig på en højskole i Sønderjylland. Jeg havde netop afsluttet en bog om revolutionen og en lille artikel om de russiske bondsoldater ved fronten, så jeg følte mig godt rustet. Salen var fyldt, og jeg gik i gang, men det varede ikke ret længe, før en af tilhørerne udbrød: "Hvor bliver sønderjyderne af?" Jeg fornemmede hurtigt, at vedkommende talte på forsamlingens vegne, og da jeg måtte svare, at jeg intet anede om sønderjyder på Østfronten, blev der lagt et program foran mig, hvor det stod sort på hvidt, at det var det, jeg skulle tale om. Nu var gode råd dyre, men lykkeligvis greb viceforstanderen ind og slog fast, at der var tale om en fejl fra skolens side. De næste godt to timer blev meget lange, men både jeg selv og publikum kom levende fra det.

Jeg ville aldrig have accepteret at holde et foredrag om sønderjyder ved fronten, eftersom der dengang ikke eksisterede nogen fremstillinger om emnet. Det gør der nu takket være lægen og historikeren Hans Wolf (1936). Forud for denne bog havde vi hørt om sønderjyder på Vestfronten fra historikerne Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen (2006), Claus Bundgård Christensen (2009) og sidstnævnte sammen med Martin Bo Nørregård (2012). I dag er der bragt balance i regnskabet, eftersom vi har fået den glemte eller den oversete del af krigen med. Eller rettere noget af historien. Der er nemlig ikke tale om krigshistorie i traditionel forstand – den har vi stadig til gode – men "den lille mands" og dennes koners oplevelse af krigen. På baggrund af et omfangsrigt materiale, der fortrinsvis består af brevvekslinger mellem de udkommanderede sønderjyder og deres koner og mødre, fædrene blandede sig tilsyneladende ikke, får vi et billede af livet til hverdag især på vej til fronten, ved selve fronten og på hjemmefronten. Den sidste passes af konerne. Der bringes lange uddrag af brevene, og forfatteren hævder, at det er brevskriverne selv, der fortæller historien. Man kunne, som forfatteren skriver, måske lige så godt have udgivet brevene; men her er han for beskeden. Han har lavet et meget stort og prisværdigt stykke arbejde ved at indsamle materialet og ikke mindst få styr på det. Det er selvfølgelig i virkeligheden ham, der fortæller historien. Han ordner materialet og deler det op i emner, men han låner hovedpersonernes stemmer og lader dem tale direkte til os. Det er ikke nogen let kunst, og selv om det må siges, at der overordnet er kommet en velskrevet og spændende bog ud af det, så er den ikke fri for gentagelser, og nogle gange kunne vi godt have nøjedes med én dokumentation af en pointe og ikke flere. Men sådan er det vel, når man forelsker sig i kilderne og ikke mindst aktørerne.

Før vi når til brevene, får vi en kompetent og velskrevet indledning om den historiske kontekst. Et af kapitlerne hedder "Mestringsstrategier", men egentlig kunne dette lidt underlige begreb have stået over alle afsnittene. Det er i disse såkaldte strategier forfatteren finder forklaringen på, at de fleste af soldaterne holder ud og overvinder de til tider ekstreme forhold, og at deres koner formår at holde sammen på det hele derhjemme. En af strategierne er troen på Gud og et liv i det hinsides. Det er tankevækkende, så stor en rolle troen tilsyneladende spillede, og man kan ikke lade være med at tænke på, hvad der erstatter denne strategi hos vore dages kampsoldater.

Forfatteren gør opmærksom på, at brevene sjældent indeholder oplysninger om selve kamphandlingerne, men noget er der dog. Der er angst, lemlæstelse og død; men det vil soldaterne helst undlade at fortælle dem derhjemme, og meget taler for, at det var noget de også selv og i hinandens selskab forsøgte at fortrænge. Selv når kuglerne fløj dem om ørene, og granaterne eksploderede, var der plads til vittigheder, sange og almindelig snak. Igen en strategi til overlevelse og bevarelsen af den gode forstand.

Der er også andre ting, der forties eller underspilles i soldaterbrevene. I et brev fra en af de unge koner til "lille far" hedder det, at hun har hørt en masse rygter om, hvad soldaterne fortager sig i pauserne mellem etaperne og krigshandlingerne, og at hun ønsker, han skal skrive ærligt om det. Vi ved ikke, hvad han svarede; og den side af krigen forbliver desværre ved denne og lignende antydninger. Det skal dog nævnes, at nogle af soldaterne ikke undlader at nævne tingene ved deres navn, men det er i deres beskrivelser af tyskernes handlinger. Noget de aldrig selv kunne finde på!

Bogen handler kort sagt om fronten og hjemmefronten til hverdag eller set nedefra. Det er dog hovedsageligt velstående gårdmænd eller gårdmandssønner, der skriver, og det gør det selvfølgelig noget misvisende at tale om "den lille mands krig". Den har vi stadig til gode. Ligesom vi har en egentlig krigshistorie til gode. Hans Wolf har imidlertid vist vejen, og det er en fin, særdeles grundig og veldokumenteret begyndelse.

Erik Kulavig

Vi har fra forfatteren af *Kampen om lokallhistorien 1-2* modtaget en indsigelse mod anmeldelsen, som blev bragt i Sønderjyske Årbøger 2017, idet anmeldelsen efter forfatterens mening er foretaget ud fra forkerte præmisser. Da vi har vurderet, at indsigelsen og et eventuelt gensvar ikke egner sig til optagelse i årbogen, henvises interesserede læsere til eventuelt selv at sammenholde med andre anmeldelser af værket. Vi kan konkret henvise til en anmeldelse på historie-online.dk.

Forfatterliste

Katrine Crone, stud. mag. i historie ved Aarhus Universitet, tlf. 29 93 31 11, e-mail: katrinecrone@hotmail.com

Martin Sejer Danielsen, ph. d., videnskabelig assistent hos Center for Navneforskning, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, tlf. 35 33 77 42, sejer@hum.ku.dk

Thomas Bonnemann Egebæk, cand. mag. i historie og religionsstudier fra Syddansk Universitet, tlf. 30 51 12 19, e-mail: thomas19914@hotmail.com

Erik Fredens, tidligere studieleder på A.P. Møller skolen, e-mail: fredens@post5.tele.dk

Martin Göllnitz, adjunkt, dr. phil., Johannes Gutenberg-Universitet, Institut for Historie, tlf. +49 61 31 392 9372, e-mail: mgoellnitz@uni-mainz.de

Jens-Christian Hansen, ph. d., museumsinspektør og afdelingsleder for Nyere Tid og Historisk Arkiv ved Vendsyssel Historiske Museum, tlf. 30 38 86 23, e-mail: jch@vhm.dk

Lars N. Henningsen, dr. phil., tidl. arkiv- og forskningsleder, tilknyttet Studieceter for Sønderjyllands Historie ved Rigsarkivet i Aabenraa, tlf. 74 62 78 17, e-mail: larsnhenningsen@gmail.com

Mikkel Leth Jespersen, ph. d., museumsinspektør, Museum Sønderjylland, tlf. 65 37 08 55, e-mail: mije@msj.dk

Erik Kulavig, lektor lic. phil., Syddansk Universitet, tlf. 65 50 34 16, e-mail: kulavig@sdu.dk

Jesper Laursen, dr.phil., redaktør, Moesgaard Museum, tlf. 23 44 29 68, e-mail: jel@moesgaardmuseum.dk

Henrik Lundtofte, ph. d., Arkivleder ved Historisk Samling fra Besættelsestiden, tlf. 76 16 39 95, e-mail: henlu@sydvestjyskemuseer.dk

Martin Bo Nørregaard, historiker, cand. mag., Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, e-mail: mbn@dcbib.dk

Karl Erik Olesen, Fondsbestyrelsesformand Sønderjysk Skolemuseum, tlf. 21 21 63 80, keohaderslev@gmail.com

Max Odsbjerg Pedersen, stud. mag. i historie ved Aarhus Universitet, tlf. 20 49 35 90, e-mail: max.odsbjerg.pedersen@post.au.dk

Klaus Tolstrup Petersen, leder ved Den Slesvigske Samling, cand. mag., tlf. +49 46 18 69 7140, e-mail: ktp@dcbib.dk

Adrian Schaefer-Rolffs, politisk konsulent, Berlin, dr. phil., e-mail: a.schaefer-rolffs@posteo.de

H. E. Sørensen, forfatter, Skærbæk, e-mail: melbyhus@mail.tele.dk

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner 2017

Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig

Året 2017 var i stor udstrækning præget af 150-året for Slesvig-Holstens indlemmelse som provins i den preussiske stat. Derfor blev især foredraget *Reform und Modernisierung – Schleswig-Holstein als preußische Provinz* efterspurgt mange gange. Alt i alt blev der med dette og andre foredrag afholdt cirka tyve foredragsaftener. Heri er ikke medregnet de orienteringer om det tyske mindetals almindelige historie og dets fortid, der blev givet til gæstende grupper fra Bund Deutscher Nordschleswiger. Foruden de egne foredrag viste foredragsrækken *Schleswigsche Gespräche*, der i 2017 blev holdt sammen med *Deutsche Kulturgesellschaft*, sig at være vellykket.

Blandt de nye indleveringer til arkivet bør foruden mindre nyerehvervelser først og fremmest nævnes en bestand fra Anna Klindt, som kom til arkivet, da den 103-årige Anna Klindt måtte forlade sit hjem. For datteren, der tømte huset, var det særligt vigtigt igen og igen at gøre opmærksom på, at hun anså sin mors, Annas rolle i alt, hvad hendes mand, Peter Klindt havde ydet som lærer og skoleleder i det tyske mindretals skoler, for undervurderet – Anna Klindt tilkommer en betydelig del deraf, og hertil må der henvises, når arkivet registreres.

I 2017 udkom efter nogle forsinkelser en større publikation for Der Landesbeauftragte für Politische Bildung in Schleswig-Holstein: Et overblik over mindretallets historie og fortid i Slesvig-Holsten – altså danskere, frisere, sinti og roma, inklusiv den tyske folkegruppe i Danmark.

I 2017 kom en kommende publikation i anledning af 100års jubilæet for Der Landwirtschaftliche Hauptverein für Nordschleswig yderligere i fremdrift, og der blev lavet en række omfangsrige interviews med landbrugere af den ældre generation, som giver et overblik over tidsrummet siden 1950'erne og 1960'erne.

Endeligt lagde et online-kursus om folkeafstemningen i 1920, der blev designet sammen med museet på Sønderborg Slot, beslag på en masse tid og arbejdskraft fra sommeren 2017 til år 2018. Her viste det gode samarbejde mellem Museum Sønderjylland – såvel som med andre danske institutioner – og den tyske folkegruppes arkiv og historiske forskningsafdeling sig på ny.

Det samme gjaldt i 2017 for samarbejdet med alle andre partnere, arkiver og museer, historiske foreninger og pressen – jeg takker alle hjerteligt for dette tillidsfulde samarbejde.

Frank Lubowitz

Center for Grænseregionsforskning

2017 var året, hvor Center for Grænseregionsforskning fik tildelt sekretariatet for verdensorganisationen Association of Borderland Studies – og efter få måneder igen trak sig på grund af vanskeligheder med at forhandle en gangbar løsning på en række administrative processer i organisationen. Denne oplevelse rigere fortsatte centeret sine udadvendte aktiviteter i andre fora med deltagelse af de fleste ansatte i det internordiske grænseprojekt i samarbejde med University of Eastern Finland, Malmö og Bergen. Konstruktive workshops blev i årets løb afholdt i de to sidstnævnte byer. Centerets medarbejdere deltog med oplæg både om den dansk-tyske grænseregion og om andre europæiske grænseområder, der er genstand for forskning i Sønderborg.

I efteråret 2017 begyndte de første studerende på den reformerede bachelordannelse i European Studies/Statskundskab. Det står dog allerede i skrivende stund klart, at vi allerede i 2019 igen må indstille os på ændringer i studiet. Det ser dog også endelig ud til, at uddannelsen i europæiske studier bliver tonet efter de ønsker, som centerets medarbejdere i mange år har kæmpet for at få opfyldt.

Sønderjyllands Forskningsfond har bevilget centeret midler til afholdelse af workshops under overskriften »The Cimbrian Peninsula: Space, Change and Continuity«, hvor formålet er en regional undersøgelse af forbindelserne på halvøen, historisk men i høj grad også i et moderne perspektiv med blik på de mange infrastrukturelle og regionale forandringer. Projektet vil ikke se løsevet på grænseregionen, men relatere den til de tilgrænsende regioner nord og syd for grænsen.

Center for Grænseregionsforskning fik tilgang af ph.d. Christilla Roedder-Rynning, først som lektor, men i mellemtiden som professor MSO. Der er tale om en rokering, idet Christilla har været ansat i Odense i mange år, men med en stærk profil ikke mindst i European Studies giver hendes tilknytning en chance for at styrke dette vigtige felt, som tegner centerets uddannelsesaktiviteter i forbindelse med vores bachelor.

Desuden er ph.d. Tobias Haimin Wung-Sung knyttet til centeret som post.doc. med projektet »From Fifth Column to Poster Child?: Danish Perceptions of the German-minded Minority in South Jutland, 1945-95«, der fortsætter hans forskning i efterkrigstidens samfund nord for grænsen. Projektet er finansieret af Sønderjyllands Forskningsfond.

Steen Bo Frandsen

Danevirke Museum

Verdenskulturarvs-ansøgningen

Desværre blev Danevirke og Hedeby ikke i første omgang optaget på UNESCO's liste over verdenskulturarv. Men kommissionen nærede ikke tvivl om, at både Danevirke og Hedeby er værdige til at indtage en plads på listen. Landet Slesvig-Holsten / Tyskland søger derfor på ny om at få Danevirke og Hedeby optaget. Den nye ansøgning med titlen "The Archaeological Border Landscape of Hedeby and the Danevirke" nåede at få et forord med af daværende kulturminister Anke Spoorendonk. Den internationale museumskommission ICOMOS' inspektionstur har fundet sted, og en bedømmelse af ansøgningen forventes i løbet af sommeren 2018.

Konserveringen af Valdemarsmuren

År 2008 forsøgte fredningsmyndighederne at konservere de synlige rester af kong Valdemar den Stores teglstensmur. Den omfattende og meget dyre konservering har dog kun til dels båret frugt. Muren tager fortsat skade, især i vinterhalvåret, vind og vejr er hårde ved det middelalderlige murværk. Murstenene knækker og mørtel bliver vasket bort i slud og regn.

Både Slesvig-Flensborg Amt og Landsregeringen har afsat et større pengebeløb til teglstensmurens konservering. Amtet har hyret et firma med speciale inden for restaureringsopgaver, der arbejder på at finde frem til, hvad der skal til for at stoppe murens forfald.

Skole og museum

Med den nye danske skolereform er der i skolen kommet ekstra fokus på museerne. Det mærker vi også hos os i form af et stigende antal henvendelser fra skoler, der er interesserede i et decideret skoleprogram. Det forsøger vi så vidt muligt at imødekomme med vores tilgængelige ressourcer ved at tage udgangspunkt i museets formidling. Men det, den såkaldte "Åbne Skole" ønsker, er ikke kun en guidet tur langs med volden eller en rundgang i udstillingerne. Skolernes lærerkræfter spørger ind til sæt af færdigt udarbejdede undervisningsmidler, der er tematiseret omkring emner som identitet, grænser og mindretal.

Vi hjælper, hvor vi kan med at tilrettelægge skoleklassernes besøg i Sydslesvig og tilbyder at komme med forslag til undervisningsforløb f.eks. i forbindelse med lejrskoleophold i landsdelen. Det er en stor udfordring at udarbejde undervisningsmidler, og vi ser frem til et øget samarbejde med mindretallets institutioner for at kunne løfte opgaven og sammenfatte/udarbejde et skolemateriale, som indeholder, hvad vore organisationer eksplicit ønsker at formidle om mindretallet til skolerne nord og syd for grænsen.

Kort og langt

Museet kan efterhånden se tilbage på et årelangt godt og frugtbart samarbejde med det lokale turistbureau Ostseefjord - Schlei. Fællesmålet er at gøre reklame for vores landsdel og områdets seværdigheder, herunder selvfølgelig især de historiske lokaliteter, der hvert år tiltrækker et stort antal gæster. Vi er gået sammen om at genudgive et turistkort over nærområdet Danevirke – Hedeby, så nu kan man igen finde rundt og træde de stille stier og veje, lige fra Egernførde i øst til Hollingsted i vest langs med voldstrækninger og runesten. Giv tid – og tag det lidt med ro, lyder turistbureauets opfordring til turisterne. Og med det nye vandrekort er der noget at tage fat på for "stavkarle", cyklister og selvfølgelig også for de lidt mere travle bilister.

"Det ukendte Danmark"

var et tv-program om vikingetiden, hvor arkæologer fortalte om fund og begivenheder fra Slesvig. Museumsinspektøren fortalte om Danmarks formentlig ældste kirkeklokke, der blev fundet i Hedeby havn, formentlig i forbindelse med Ansgars missionsvirksomhed og landets første kirke.

Programværterne Sisse Fisker og Mark Stockholm ledte gennem programmet, og et panel med blandt andet kendissen Søren Ryge Petersen og arkæologen Lennart Madsen medvirkede som juramedlemmer, da det blev diskuteret, hvilken fortælling der er med til at gøre vores land lidt større. Det blev Hedeby, for denne betydningsfulde lokalitet kan man selvfølgelig ikke komme udenom, når vi snakker vikingetid i Danmark.

Nis Hardt

Deutsches Museum Nordschleswig og Deutsches Schulmuseum Nordschleswig

Nordslesvigs tyske museer samlet i et hus

Ved udgangen af 2017 sluttede et begivenhedsrigt år for Nordslesvigs tyske museer. Selv om forandringerne allerede tidligere havde varslet deres komme, så blev vi overraskede over, hvor hurtigt det gik. Midt i oktober 2017 flyttede samlingen ved Deutsches Schulmuseum Nordschleswig fra Aabenraa til Sønderborg og endte dermed sin 15-årige historie i Aabenraa. Mange forhold havde bidraget til beslutningen om at flytte. Beliggenheden i et boligområde, de begrænsede muligheder og behovet for at renovere de eksisterende lokaler, hvis de fortsat skulle benyttes. Dertil kom et ønske fra den tyske børnehaven, Jürgensgaard, om en udvidelse, og endnu vigtigere var det, at bibliotekets lokaler på Rønhaveplads i Sønderborg på samme tid blev ledige. I mellemtiden kunne enkelte dele af skolemuseet genopbygges dér. Hvor længe de vil kunne ses der, afhænger af stedets ombygningsplaner.

Det har grundlæggende været et vellykket år for begge museer. Antallet af besøgende i netop Sønderborg taler for sig selv. Tilsammen 1.616 personer besøgte museet der i 2017. Det er en stigning på 715 gæster i forhold til året før. I Aabenraa kunne vi indtil midten af oktober tælle 169 besøgende. Hvis man indregner, at der manglede 2½ måned, ville man formentlig være endt på skolemuseets hidtidige gennemsnit. Det ligger for de sidste 15 år på cirka 200 gæster per år. Til syvende og sidst har besøgstallene i Aabenraa vel også talt for en flytning til Sønderborg for at styrke denne lokalitet og for dér at kunne præsentere det tyske skolemuseums gode indhold til en større gruppe af besøgende.

Afgørende for de høje besøgstal i Sønderborg var skolebesøgene. Således kunne vi igen hilse gymnasiasterne fra Herlev velkomne, ligesom eleverne fra Den Tyske Efterskole i Tinglev også hører til de tilbagevendende gæster. Dertil kom sidste år et større antal elever fra Verl fællesskole ved Bielefeld. De høje besøgstal var imidlertid også et resultat af de forskellige arrangementer. Således blev "museums-knejpe-quizen" gennemført to gange, man deltog i Sønderborg tyske skoles sommerfest, bidrog med et ekstra tilbud til spejdernes lejre og var vært for en foreningsaften for Deutschen Jugendverbandes für Nordschleswig (DJfN).

Ungdomsforbundets foreningsaften kom desuden i stand, fordi vi i september kunne indvi særudstillingen *Mehr als Sport – Vereinsleben innerhalb der deutschen Minderheit*. Forud var gået en indsamling af udstillingsgen-

stande hos Ungdomsforbundet og dets tilknyttede foreninger, og i museet kunne vi samtidigt lukke enkelte huller i vores samling. Således fandtes der hidtil næsten ingen genstande vedrørende temaet "nævebold". Udstillingen blev godt modtaget af de besøgende og bidrog også til de gode resultater for 2017. Den kan stadig ses i museet frem til den 30. april 2018.

Sidst på året kunne vi ved siden af særudstillingen om foreningslivet præsentere endnu en særudstilling på museet. Det blev muligt, da flytningen af det tyske bibliotek i Sønderborg frigav nogle lokaler. *In zwei Welten – 25 deutsche Geschichten, deutsche Minderheiten stellen sich vor* gav et overblik over de tyske mindretal i Europa og blev organiseret som en vandreudstilling af Arbeitsgemeinschaft Deutscher Minderheiten. Udstillingen kunne ses hos os til starten af 2018.

Registreringen af udstillingsgenstandene er ligeledes skredet godt fremad i det forløbne år. Der blev i 2017 oprettet i alt 261 nye registernumre, men det betyder ikke, at vi også har modtaget 261 nye genstande. Et stort antal af disse registernumre vedrørte

udstillingsgenstande, som allerede havde været anbragt på museet i længere tid, men først kunne registreres nu eller var registreret efter det gamle registreringssystem. Herunder befandt sig for eksempel genstande fra A. G. Nissens afleveringer, fra projektet mindretalliv eller fra Deutsches Schulmuseum Nord-schleswig. Sidste år er det også lykkedes os at gennemse enkelte af museets bageste kroge, hvorved der fremkom nogle ægte "museumsfund". I alt er der nu tildelt 2.788 registernumre. Ud over at registrere den "gamle bestand" kunne vi også tilføje nogle enkelte nye indleveringer, for eksempel en trøje fra DDR's landshold i nævebold fra 1990. Men hvordan

kom denne trøje til Nordslesvig? I Danmark blev nævebold kun spillet af tyske mindretalsforeninger, og derfor udgjorde et udvalg af disse foreninger det danske landshold i nævebold og deltog som sådant ved verdens- og europamesterskaberne. Ved verdensmesterskabet i Østrig i 1990 mødtes DDR og Danmark for første og eneste gang. DDR vandt kampen tårnhøjt, og ved den anledning blev der udvekslet trøjer mellem spillerne. Kun 15 dage senere eksisterede DDR ikke længere.

De primære opgaver i 2018 bliver forberedelsen af den forestående omdannelse af museet, men indtil byggearbejdet går i gang, vil vi også fortsat tilbyde arrangementer, deriblandt en historisk cykeltur i samarbejde med DJfN den 6. maj. Den 21. maj (pinsemandag) indbyder vi til biograf og brunch i museet, og den 1. juni afvikles endnu en "museums-knejpe-quiz" med fokus på skolemuseets udstillingsgenstande.

Hauke Grella

Forskningsafdelingen (FA) og Den Slesvigske Samling (DSS) ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Det seneste år har været præget af en række projekter og udgivelser. Vi har desuden modtaget en lang række bogdonationer til Den Slesvigske Samling samt arkivalier til arkivet, hvilket vi er yderst taknemmelige for.

I løbet af foråret 2018 afsluttedes sammenflytningen af FA, DSS og biblioteket for European Center for Minority Issues i fælles lokaler på Dansk Centralbibliotek i Flensborg (DCB). Det nære samarbejde betyder, at det nu er muligt at finde bøger om Sønderjylland/Slesvig og mindretal i hele Europa samt arkivalier om det danske mindretal under et og samme tag. Vi kan derfor tilbyde et unikt samlet tilbud med såvel vejledning som materialer om regionen og mindretal i hele Europa.

Der er desuden etableret et nyt forskningsudvalg med repræsentanter fra Syddansk, Aarhus og Kiels Universiteter; Historisk Samfund for Sønderjylland; Rigsarkivet og Danevirke Museum. Udvalget skal både forholde sig til den historieforskning, der finder sted i FA og DSS, og være med til at udvikle afdelingernes faglige kontaktnet i Danmark og Slesvig-Holsten.

Forskning

I maj forsvarede Merete Bo Thomsen sin ph.d.-afhandling "Danskindede i udvalgte sydslesvigske landdistrikter – nationale praksisser 1919-1933" på Syddansk Universitet. Projektet har været tre år undervejs, og afhandlingen forventes at udkomme som bog i begyndelsen af 2019. Rejhan Bosnjak er fortsat i gang med sit ph.d.-projekt om det danske mindretals selvforståelse, mens Mogens Rostgaard Nissen har afsluttet sit manuskript til en biografi om Karl Otto Meyer, som forventes at udkomme i slutningen af 2018 med titlen "Karl Otto Meyer – polemiker, politiker og publicist".

I sensommeren 2018 udgav DSS antologien *Sønderjylland-Schleswig Kolonial – kolonialismens kulturelle arv i regionen mellem Kongeåen og Ejderen* redigeret af Marco Petersen. Antologien omhandler grænseregionens forbindelser til de danske og tyske kolonier og afslutter projektet "Sønderjylland-Schleswig Kolonial", som blev gennemført i samarbejde med Søfartsmuseet i Flensborg og Museum Sønderjylland / Kulturhistorie Aabenraa. 25 forfattere fra Danmark, Tyskland og Jamaica har bidraget til antologiens 22 artikler.

Mogens Rostgaard Nissen har det seneste år publiceret en artikel om økonomisk historie i tidsskriftet "Rubicon", der udgives af og til historiestuderende på Syddansk Universitet. Han har desuden skrevet to artikler i Grenzfriedenshefte; "Karl Otto Meyer – ein junger Aktivist in Dänemark 1945-49" og "Der Fall Karl Wolff. Die Absetzung eines Kreisverwaltungschefs in der unmittelbaren Nachkriegszeit". Dertil kommer artiklen »Karl Otto Meyer – so Dänisch zu leben, dass es ansteckt«, der er udgivet i festskriftet til Thomas Steensen.

Formidling

I løbet af året har medarbejderne i de to afdelinger afholdt 25-30 foredrag i Sydslesvig og i Danmark, ligesom der er afholdt 20-25 oplæg på DCB for forskellige danske og tyske besøgsgrupper. Derudover har FA og DSS afholdt eller deltaget i en række større formidlingsarrangementer og -projekter.

I DSS har året på mange måder stået i kolonialismens tegn. Blandt andet har vi sammen med Søfartsmuseet i Flensborg og Museum Sønderjylland / Kulturhistorie Aabenraa lavet en vandreudstilling og hjemmesiden <http://www.sonderjylland-schleswig-kolonial.eu/>, som beskriver udvalgte steder i regionen med relationer til de tidligere kolonier. Den 26.-27. oktober 2017 afholdtes en festival på biblioteket og søfartsmuseet i Flensborg med både kunst, teater og foredrag, som markerede 100-året for salget af De Dansk Vestindiske Øer til USA. I ugen op til jul havde vi besøg af Duborg-Skolen, som benyttede DSS til en emneuge om kolonialisme og Flensborg. Derudover afholdt FA og DSS i forbindelse med Forsknings Døgn d. 26. april 2018 igen i år en foredragsdag for cirka 120 gymnasieelever fra Duborg-Skolen og A. P. Møller Skolen med emnet kolonialisme i et lokalt/regionalt perspektiv.

FA har været involveret i to ugelange sommerskoler for universitetsstuderende. Den første fandt sted på Syddansk Universitet, hvor 14 historiestuderende arbejdede med feltbreve, udvekslet mellem sydslesvigske soldater og deres pårørende under Anden Verdenskrig. Baseret på resultaterne fra sommerskolen bragte Flensborg Avis syv kronikker. Den anden sommerskole var arrangeret af FA sammen med Syddansk Universitet, Kiels universitet og Conrad Adenauer Stiftung, hvor cirka 35 danske og

tyske studerende deltog. I 2018 er der tilmeldt 45 danske, tyske og internationale studerende, og sommerskolen afholdes i slutningen af august.

Vanen tro deltog FA og DSS på en fælles sønderjysk stand ved de Historiske Dage i København. I år havde vi lagt fokus på at illustrere hjemmefronten i Sønderjylland under Første Verdenskrig. Derfor havde vi medbragt smagsprøver på erstatningskaffe og kålrabikage samt lavet et sortbørsmarked, hvor gæsterne kunne indgå byttehandler. I juni deltog vi igen i den historiske dag i Slesvig-Holsten, som arrangeredes af Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte.

14. marts 2018 havde vi fokus på Flensborgs stolte håndboldtraditioner i danskerklubben SG Flensburg-Handewitt. Her havde vi besøg af den tidligere danske landsholdsspiller Thomas Mogensen og forfatter og journalist Lasse Ryom. Ryom fortalte om sin nye bog "Grænseløs lidenskab – en dansk-tysk håndboldhistorie", mens Mogensen lod sig interviewe om tiden som landsholdsspiller og tiden i SG Flensburg-Handewitt.

Det seneste år har Mogens Rostgaard Nissen skrevet månedlige kronikker til Flensborg Avis om Karl Otto Meyer, og Martin Bo Nørregård har hver måned skrevet en artikel om sydslesvigske soldater under Første Verdenskrig.

Håndboldspilleren Thomas Mogensen (th) og journalisten Lasse Ryom deltog i 2018 i et arrangement om håndboldklubben SG Flensburg-Handewitt. Foto: Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Arkivet

I løbet af det seneste år er der indleveret cirka 50 arkivmeter dokumenter til Arkivet samt flere hundrede fotografier samt 21 film og 19 lydbånd. De største enkeltafleveringer er foretaget af den tidligere generalkonsul, Henrik Becker-Christensen, og af den danske menighed i Slesvig by. I løbet af året er der foretaget mange nye materialescanninger, så der nu findes knap 25.000 søgbare billeder, plakater med mere på arkiv.dk. Vi har således omkring 23.000 årlige søgninger på "vores" materiale i arkiv.dk.

Mogens Rostgaard Nissen og Klaus Tolstrup Petersen

Frøslevlejrens Museum*Besøgstal*

Museet har i 2017 haft 25.108 gæster. 2017 er det første hele år, vi har kunnet måle udviklingen i besøgstallet på, siden genindførelsen af entré på museet den 1. juli 2016. I forhold til det seneste år uden entré, det vil sige 2015, er der altså sket omtrent en halvering af besøgstallet. Det bekræfter den tendens, vi kunne konstatere det sidste halve år af 2016, efter at entréen var blevet genindført.

Det er museets opfattelse, at entréen ikke mindst har medført en nedgang i antallet af gruppebesøg i forbindelse med arrangerede busture til grænselandet, hvor et besøg på museet tidligere ofte er blevet lagt ind i

programmet. På den baggrund vil vi arbejde for i 2018 at få gennemført en rabat (i lighed med tidligere) for større besøgsgrupper, og vi har grund til at tro, at Nationalmuseets direktion vil være positive over for denne tanke.

Det faldende besøgstal – ikke mindst hvad angår større grupper – kan også aflæses i antallet af forudbestilte foredrags- og omvisningsarrangementer. Museet afholdt i 2017 i alt 161 arrangementer mod 230 i 2016.

Formidling, forskning, publiceringer og andet

Museumsinspektør Dennis Larsen holdt i 2017 seks eksterne foredrag med afsæt i sine publikationer om danskeres tjeneste i SS. Overinspektør Henrik Skov Kristensen holdt 23 eksterne foredrag, hovedsageligt med udgangspunkt i egen forskning og egne publikationer over årene. De 161 interne foredrag og omvisninger blev i 2017 primært varetaget af Marianne Kröger, Bent Hansen og Toni Fischer, sekundært af museumsinspektør Dennis Larsen.

Dennis Larsen har i 2017 arbejdet på et manuskript med arbejdstitlen *Danske SS-straffefanger, desertører og henrettede i tyske SS-straffelejre, fængsler og interneringslejre 1941-1945*.

Henrik Skov Kristensen har i 2017 afsluttet to manuskripter, som bliver publiceret i 2018. Dels en større afhandling med titlen *Gerningsmænd eller ofre? Erindringer om nazismen, den 2. Verdenskrig og efterkrigsårenes retsopgør med særligt henblik på det tyske mindretal i Sønderjylland*. Dels et bidrag med titlen *Lejrkommandant i Horserød og Frøslev: Sturmabführer Hillgärtner og Hauptsturmführer Schriever* til en kommende antologi med titlen *Hitlers mænd i Danmark*, redigeret af John T. Lauridsen og Henrik Lundtofte. Men dette bidrag har Henrik Skov Kristensen taget hul på udarbejdelsen af en tidligere annonceret bog om de tyske politifangelejre i Danmark, det vil sige Horserød 1943-1944 og Frøslev 1944-1945.

Henrik Skov Kristensen publicerede i 2017 *Frøslevlejren – fangelejr, museum, erindringssted* i *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2017, s. 294-307.

Museet ved Henrik Skov Kristensen har endvidere i 2017 medvirket i adskillige radio- og TV-programmer, hvor emnet har været den 2. verdenskrig og besættelsestiden. Der har været tale om dels interviews i forbindelse med dagsaktuelle emner, som for eksempel den tidligere århusianske Gestapo-agent Grethe Bartrams død (der også gav anledning til en længere portrætsendelse om hende på Radio24syv), dels om medvirken i radio- og TV-dokumentarudsendelser, for eksempel om retsopgøret og Fårhuslejren. I sidstnævnte tilfælde har museet tillige stillet kildemateriale til rådighed.

Henrik Skov Kristensen har endvidere fungeret som censor i faget historie ved landets universiteter og som fagfællebedømmer af videnskabelige skriftlige arbejder.

”Skriv dig gennem historien”

I maj 2017 medvirkede museet ved et initiativ ”Skriv dig gennem historien”, arrangeret af Movellas, Nationalmuseet og Dansk Lærereforeningens Forlag. Unge forfatterspirer på mellem 13 og 22 år skulle med udgangspunkt i ophold/overnatninger på Trelleborg, Kronborg Slot og Frøslevlejren lade sig inspirere til at skrive en novelle om enten vikingetiden, renæssancen eller den 2. Verdenskrig – netop med udgangspunkt i de tre steders historie. I forbindelse med opholdet blev de unge skribenter besøgt og inspireret af en professionel forfatter, i Frøslevlejrens tilfælde forfatteren Kim Leine. Museumsinspektør Dennis Larsen og museumsvært Lisa Andersen styrede arrangementet sikkert i land. Resultatet af novelle-konkurrencen, som blev indgående dækket af DR, offentliggøres i løbet af vinteren 2017-2018.

Personale

I december 2016 mistede museet en skattet og dygtig medarbejder, da fuldmægtig Ole Thomsen døde efter kort tids sygdom. Det er betegnende for Oles mangesidede kompetencer, funktioner, flid og fleksibilitet, at museet har måttet ansætte hele tre nye medarbejdere for at dække de funktioner, han over en lang årrække alene havde bestridt, nemlig dels to museumsværter med maksimalt 10 timers tjeneste i ugen, som skal dække weekendvagter, dels en 30-timers museumsvært, der indtil videre er ansat 10 måneder om året.

Henrik Skov Kristensen

Museum Sønderjylland*Forord*

Gennem 2017 fungerede Museum Sønderjylland på mange måder, som det havde gjort, siden museet blev skabt ved en fusion i 2006. Alle medarbejdere var ansat i Museum Sønderjylland, økonomiske dispositioner af betydning blev truffet centralt, og alle samlinger henhørte under Museum Sønderjylland. De mange museer og besøgssteder blev drevet som hidtil, og sådan fungerede museet til udgangen af 2017. Som det fremgår af Museum Sønderjyllands årsberetning for 2017 stod en stor del af året imidlertid i omorganiseringens tegn. Allerede midt på året var strukturen og en række roller i den ny organisation kendt, selv om ændringerne først trådte i kraft 1. januar 2018.

Forberedelsen af omorganiseringen var en væsentlig opgave, der fandt sted i sammenhæng med en revision af museets vedtægter. Vedtægterne blev ændret med hensyn til sammensætningen af bestyrelsen, som fremover suppleres med relevante kompetencer udefra. Arbejdet med en klar vision og en ny langsigtet strategi for Museum Sønderjyllands udvikling var endnu en milepæl. Disse tiltag skal tilsammen sætte Museum Søn-

derjylland i stand til at forfølge sine mål og udvikle museerne med flere og bedre tilbud til gæsterne. Omorganiseringen fandt sted ved årsskiftet 2017/18, men en virksomhed ændrer sig ikke fra dag til dag – erfaringen siger, at der går flere år, før en organisation er helt på plads efter denne type ændringer, og heller ikke nye tiltag, som følger af strategien, kommer af sig selv. De skal planlægges, udvikles og koster penge, og derfor vil museets planer først gradvis tage form over de førstkommande år.

Trods et stort statstilskud og et flot tilskud fra de fire sønderjyske kommuner er Museum Sønderjylland under økonomisk pres i disse år, både på grund af løbende nedskæringer i det statslige tilskud og på grund af de forøgede krav, der stilles til museerne. Museum Sønderjylland støtter de øgede kvalitetskrav, hvilket museets strategi tydeligt afspejler, men store, fusionerede museer som Museum Sønderjylland agerer i et helt andet landskab end et stort museum på én adresse i en stor by. Museets geografiske spredning, mængden af enkeltmuseer og besøgssteder og en lavere befolkningstæthed er alle parametre, der udfordrer museet og kræver nye måder at arbejde og tænke på.

Museets bestyrelse kan ikke stærkt nok opfordre til, at der fra statslig side tages hensyn til de museumsinstitutioner, der er skabt gennem mere end 150 år, og som også i dag udgør en grundsten i dannelsen af identitet og lokal forankring for mange danskere og spiller en vigtig rolle for at binde nutidens Danmark sammen og skabe indsigt, perspektiv på og forståelse for det samfund, vi lever i.

Årsberetningen for 2017 bryder med de foregående års opdeling i enkeltmuseer og fremhæver i stedet væsentlige initiativer og arbejdsområder, årets vigtigste udstillinger, tilbud til skolerne, museets forskning og det arkæologiske arbejde i mere letlæste tekster. Fra 2018 vil årsberetningerne få en ny form, der i endnu højere grad afspejler den nye organisation, der driver en række vigtige museer med fokus på borgerne i Sønderjylland og regionens mange turister.

Bestyrelsesformand Simon Møberg Torp – Direktør Henrik Harnow

Årsberetning 2017 – et år i forandringens tegn*Museum Sønderjyllands udfordringer*

2016 var et vanskeligt år for Museum Sønderjylland. Arbejdet med at komme fri af en række udfordringer og problemer er beskrevet i årsberetningen for 2016, og her skal blot kort introduceres de problemstillinger, der satte baggrunden for arbejdet i 2017, foruden de tiltag, der blev besluttet i 2017, hvor årets væsentligste arbejdsopgaver på overordnet niveau for bestyrelsen og ledelsen var at tilpasse organisationen til de kommende års arbejde og nye mål.

I 2016 kom museet især på grund af besparelser i en økonomisk vanskelig situation, ligesom kvalitetsvurderingen af museet pegede på flere forhold, som der var grund til at tage hånd om. På de faglige ansvarsområder var arbejdet til gengæld langt overvejende af høj kvalitet, dog med udfordringer med hensyn til magasinering af genstande, og på nogle museer var der ikke tale om en tidssvarende formidling. Disse forhold blev adresseret i 2016, hvor bestyrelsen også tog beslutning om at lukke et antal museer og udstillinger under Museum Sønderjylland for at fokusere museets arbejde. Beslutningerne i 2016, som også førte til et mindre antal afskedigelser, trak spor ind i 2017, især med hensyn til lukning eller udskillelse af Haderslev Bymuseum, Ehlers Lertøjssamling, Slesvigske Vognsamling, Oldemorstof i Bov samt Jacob Michelsens Gård i Aabenraa.

Ved udgangen af 2017 var det omfattende og meget forskelligartede arbejde med i juridisk forstand at lukke eller udskille vidt forskellige museer til overvejende kommunal drift stort set til ende, og kun mindre aspekter af samlingsudskillelsen udestod.

Forberedelsen af omorganiseringen

I 2017 – 11 år efter skabelsen af det fusionerede Museum Sønderjylland – fungerede museet stadig på nogle områder som en sammenslutning af selvstændige museer, blandt andet med hensyn til den daglige drift, på de fleste tekniske områder med it, telefoni m.v. og på visse områder også med hensyn til økonomi og planlægning. Fusionen havde stået sin prøve over mere end 10 år, men også vist svagheder – blandt andet evnen til at prioritere på tværs af museet og til at løfte store fælles projekter med en betydelig økonomi og behov for at hente substantielle eksterne bidrag.

Omorganiseringen, der finder sted 1. januar 2018, har især haft fokus på tre områder:

- At skabe helhed og sammenhæng i beslutninger på tværs af museet
- At skabe fokuseret og effektiv information og kommunikation i og om museet
- At trufne beslutninger fastholdes og forankres i museet

Den valgte model for omorganiseringen af Museum Sønderjylland er en enhedsorganisation, der kan arbejde strategisk og langsigtet. Det blev besluttet, at museet fremover skal drives af tre faglige afdelinger, henholdsvis Økonomi & Drift, Viden & Samlinger og Publikum & Formidling. Disse tre afdelinger ledes af hver sin afdelingschef, der indgår i et tæt samarbejde med de øvrige chefer og direktøren samt lederne i en række faglige enheder.

De tre afdelinger består hver af et antal faglige enheder, der typisk ledes af en enhedsleder med det daglige personaleansvar og ansvar for varetagelse af enhedens ansvarsområde. I Økonomi & Drift er der f.eks. en enhed

for Økonomi og en enhed for Bygninger og Teknik samt Rengøring – disse enheder rummer personer med samme arbejdsopgaver på tværs af virksomheden og betyder, at f.eks. håndværkere på Cathrinesminde Teglværk er organiseret i samme enhed som håndværkere på Arkæologi i Haderslev. De pågældende er ikke til daglig placeret på samme arbejdsplads, men efter behov i forhold til daglig drift spredt på de 10 museer, arkiver og besøgssteder. I perioder med færre opgaver lokalt kan museets ressourcer bruges på tværs af de enkelte museer f.eks. ved udstillingsopbygning eller større vedligeholdelsesopgaver.

Tilsvarende er museets mange akademiske medarbejdere organiseret i henhold til varetagelsen af museets ansvarsområder, dvs. Historie, Arkæologi, Kunst og Naturhistorie med hver deres enhedsleder. Museets mange aktiviteter og arrangementer, udstillinger, aktiviteter og forskning genereres primært fra de faglige enheder i en på forhånd tilrettelagt planproces, hvor idéer kommer fra enhederne, drøftes, videreudvikles og til slut budgetlægges og realiseres. Denne arbejdsform, som også skal fremme de bedste idéer og sikre god faglig bistand til at få det bedste ud af dem, vil kræve en del tilvænning og tilpasning af arbejdsgange og rutiner.

Endeligt medfører den nye organisation en anden driftsform på de enkelte museer, der ikke længere ledes af en overinspektør på stedet. Typisk møder gæsterne, der besøger et museum, kun inspektørerne ved særlige omvisninger og ellers stort set aldrig – det er museets frontpersonale, museumsværterne, der er gæstens personlige møde med stedet. Fagområderne varetages i princippet uafhængig af de enkelte museer. På de lokaliteter, hvor et fagområde har den stærkeste tilknytning, er enhedslederen for fagområdet typisk placeret – kunst f.eks. på MSJ's største kunstmuseum i Tønder, Arkæologis enhedsleder i Haderslev og Historie på Sønderborg Slot. Større lokaliteter har en forvalter, der varetager den løbende vedligeholdelse og de praktiske opgaver på stedet sammen med håndværkerne. På hver lokalitet er der etableret en styregruppe med repræsentanter for relevante områder, dvs. det faglige ansvarsområde, frontpersonale, håndværkere osv. Styregruppen koordinerer forekommende opgaver og følger lokaliteten tæt.

Bag omorganiseringen har der ligget en række praktiske og tekniske opgaver, som først vil være løst i løbet af 2018. Museets telefoni var baseret på fastnettelefoni, computeres styresystemer var af ældre dato, meget IT-materiel var forældet – der var kort sagt en omfattende opgave med opgradering, afsøgning af nye løsninger og klargøring til implementering pr. 1. januar 2018. Det samme gjaldt for museets bedagede hjemmeside, som skulle være klar i en ny, moderne udgave ved årsskiftet – ligesom nyt logo, designprogram til nye e-mails og en række andre forhold. Museets bestyrelse besluttede at gennemføre disse investeringer, ligesom der blev afsat midler til supplering af museets bilpark, til etablering af et mindre antal

virtuelle møderum på forskellige museer og endelig etablering af intranet. De sidstnævnte forhold vil først være klar i løbet af 2018, men skal ses som en integreret del af omorganiseringen.

Nye vedtægter og ny bestyrelsessammensætning

Museets bestyrelse valgte at følge anbefalingerne i *God ledelse af selvejende institutioner* (2011) og i Slots- og Kulturstyrelsens kvalitetsrapport og bad museets direktør forberede en ny sammensætning af bestyrelsen med fokus på at imødekomme både behovet for kommunal repræsentation og for at supplere med relevante kompetencer. Den 2. oktober 2017 vedtog bestyrelsen de nye vedtægter, hvis ændringer langt overvejende bestod i nye regler for bestyrelsens udpegning og sammensætning m.v. Slots- og Kulturstyrelsens godkendte de nye vedtægter, og dermed var rammerne for sammensætning af en ny bestyrelse på plads op til kommunalvalget i november 2017, som kort efter ville medføre nye udpegninger fra kommunerne.

Museum Sønderjyllands særlige amtslige fortid med en museumsdrift overvejende i amtsligt regi har siden 2006 udmøntet sig i fortsat interesse og repræsentation fra Region Syddanmark. Museets bestyrelsesformand gennem alle årene siden fusionen, Jens Møller, blev i årets løb udnævnt til Ridder af Dannebrog for sit store almennyttige arbejde, ikke mindst for Museum Sønderjylland. Der var dog enighed om, at regionen efter næsten 12 år ikke længere var central i forhold til Museum Sønderjylland, og i enighed med Region Syddanmark blev regionen skrevet ud af museets vedtægter og har ikke længere pladser i bestyrelsen på i alt 9 personer inkl. en medarbejderrepræsentant.

Museum Sønderjylland takker hele den afgåede bestyrelse for den store interesse og indsats for museet og retter en særlig og dybfølt tak til den afgåede bestyrelsesformand Jens Møller.

Strategi 2018-2025

Museum Sønderjyllands nye strategi var en væsentlig opgave i 2017. Drøftelser af de strategiske valg fandt sted på bestyrelsesmøderne i december 2016 samt i februar og juni 2017, og strategien blev endeligt vedtaget af bestyrelsen den 2. oktober 2017. Arbejdet tog afsæt i Slots- og Kulturstyrelsens kvalitetsvurdering af museet i 2015, en analyse af museet, gennemført af konsulentfirmaet BDO, samt bestyrelsens drøftelser af museets fremtidsperspektiver gennem 2016, hvor en række udfordringer krævede handling og satte fokus på behovet for en ny, langsigtet og enklere strategi. Strategien har til formål at sikre, at museet prioriterer velovervejede og udvikler sine aktiviteter og besøgssteder efter en plan, som er kendt af alle medarbejdere, museets tilskudsgivere og samarbejdspartnere.

Strategien skal føres ud i livet i forlængelse af den omorganisering, der omtales ovenfor og har som mål at skabe én samlet museumsorganisation, der varetager museets ansvarsområder. Strategien omtales i et særskilt afsnit senere i årsberetningen og kan downloades som pdf på museets hjemmeside msj.dk.

Projektet Din Kulturarv – Dit Museum – nyt magasin, bevaringscenter og læringsfacilitet

En af Museum Sønderjyllands væsentligste problemstillinger gennem en årrække har været magasineringen af den sønderjyske kulturarv. De omkring 60 magasiner af vidt forskellig kvalitet, men ofte langt under tidssvarende niveau har været museets akilleshæl gennem alle årene siden 2006, og der har over årene uden held været arbejdet på at finde en varig løsning.

Magasinprojektet, som i den store model består af et stort museums magasin, et bevaringscenter og en læringsfacilitet til modtagelse af skoleklasser, blev genstartet ultimo 2016, og i 2017 blev der arbejdet med finansieringen som en kombination af museets opsparede midler, kommunale anlægsmidler samt eksterne fondsmidler. Projektets samlede omkostninger løber op i cirka 80 mio. kr. uden medregning af udgifter eller tidsforbrug til den meget omfattende flytteproces.

De sønderjyske kommuner valgte at støtte projektet med en væsentlig anlægsbevilling, som yderligere blev suppleret med betydelige fondsmidler fra A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal samt Augustinusfonden. Dermed blev det muligt at realisere et ambitiøst og meget flot totalprojekt, som vil sikre den sønderjyske kulturarvs forsvarlige konservering og opbevaring mange årtier frem og desuden vil åbne den sønderjyske kulturarv for borgere, især skoler og uddannelsesinstitutioner. Der er i skrivende stund (juni 2018) etableret en organisation, der skal styre projektet igennem, bestående af en styregruppe og en projektgruppe. Til projektet er dels knyttet bygherrerådgiveren KUBEN og en særlig rådgiver for museet.

Magasinprojektet er Museum Sønderjyllands største projekt nogensinde og forbundet med en meget krævende flytteproces. Projektets forventede forløb indebærer et EU-udbud omkring årsskiftet 2018/2019 og en kontraktindgåelse om en totalleverance før sommerferien 2019. Derefter følger en byggefase frem til efteråret 2020, hvorefter indflytning kan påbegyndes og vil forløbe over en flerårig periode.

Det er meget glædeligt, at det er lykkedes at realisere det store projekt, som vil skabe et helt andet og stærkere fundament under Museum Sønderjylland. Museets samlinger udgør på mange måder museets egentlige grundlag og hovedstol, og samlingerne vil i fremtiden blive konserveret og opbevaret på et tidssvarende niveau. Museum Sønderjylland takker både

de fire kommuner og de to fonde for deres velvilje over for dette for museet helt afgørende projekt. De følgende årsberetninger vil fortsætte den glædelige historie om byggeriet og indflytningen.

Tak til vore samarbejdspartnere

Museum Sønderjylland er som et af landets store statsanerkendte museer begunstiget af et betydeligt statstilskud. Slots- og Kulturstyrelsen fører tilsyn med, at museet overholder og lever op til Museumslovens krav til statsanerkendte museer. Museet takker styrelsen for godt samarbejde i 2017 og for frugtbare diskussioner om løsningen af en række problemstillinger i forbindelse med museets omorganisering.

Museet dækker det museale ansvar i de fire sønderjyske kommuner Haderslev, Sønderborg, Tønder og Aabenraa og det arkæologiske ansvar i Kolding Kommune. Museum Sønderjylland modtager i henhold til en fireårig driftsaftale et betydeligt kommunalt tilskud, der muliggør driften af den store portefølje af besøgssteder, kulturmiljøer og museer, som Museum Sønderjylland driver. Museet takker de fire sønderjyske kommuner for deres økonomiske støtte og for den interesse i museumsudviklingen, der kommer til udtryk i dialogen med kommunerne. Kun ved et fortsat stærkt og udbygget samarbejde med kommunerne kan Museum Sønderjyllands vision om at blive et stærkere museum med flere besøgende og synlige kvalitetstilbud i alle fire kommuner blive en realitet. Derfor er der særlig grund til at takke kommunerne for deres tilsagn om at bidrage med ekstraordinære anlægsmidler til virkeliggørelse af Museum Sønderjyllands store magasinprojekt, som er en forudsætning for museets faglige virke og fremtidige rationelle drift.

Der er yderligere særlig grund til at takke de fonde, virksomheder, personer og foreninger samt frivillige medarbejdere, der sætter Museum Sønderjylland i stand til at udvikle museet og til at tilbyde aktiviteter, udstillinger og publikationer af høj kvalitet, til at erhverve værker og genstande til samlingerne og til at gennemføre den forskning, der er en forudsætning for museets øvrige aktiviteter og tiltag. Ved udgangen af 2017 forelå tilsagn fra to store fonde om meget væsentlige og helt afgørende bidrag til museets store magasinprojekt, der realiseres fra 2018.

Museum Sønderjyllands nye strategi 2018-2025

I 2017 arbejdede museets ledelse og bestyrelse med at formulere en vision for, hvilket Museum Sønderjylland vil arbejde frem imod og ønsker at være i 2025, samt på at udvikle en ny, langsigtet strategi, som i sammenhæng med den nye organisation skulle opstille nogle enkle og klare retninger for museets arbejde i de kommende år.

Skabelsen af en effektiv enhedsorganisation bag de mange museer, Museum Sønderjylland driver, var en forudsætning for at kunne arbejde målrettet med en strategi. Den nye organisation vil være i stand til at prioritere projekter og opgaver på tværs af virksomheden og vil sikre, at hele virksomheden kender og arbejder i henhold til de strategiske valg og dermed også har forståelse for den rækkefølge, som de enkelte lokale projekter vil følge i. Strategien, som er tilgængelig på Museum Sønderjyllands hjemmeside, er forholdsvis kortfattet og søger at opstille nogle enkle, strategiske valg for at nå museets Vision 2025, som lyder: Museum Sønderjylland er kendt som et museum for alle, for høj kvalitet i løsningen af museumsopgaverne og for varierede, udfordrende og engagerende udstillinger og aktiviteter, og Museum Sønderjylland er kendt og værdsat af sønderjyder og af gæster og samarbejdspartnere i ind- og udland som en vedkommende, aktuel kulturinstitution, der er attraktiv at besøge og samarbejde med.

Museet er i 2025 kendetegnet ved:

- At fremstå og arbejde som ét museum, der driver en række højt profilerede museer, udstillingssteder og kulturmiljøer
- Kvalitetstilbud til alle aldersgrupper og målgrupper, herunder især skoler og uddannelsesinstitutioner
- Stor synlighed og fokus på en god museumsoplevelse
- Et væsentligt forøget besøgstal
- Målrettet, aktiv indsamling og supplering af museets vigtige samlinger
- Tidssvarende magasinering af den sønderjyske kulturarv
- Anerkendt af borgere, kommuner og stat for god forvaltning i arbejdet med og sikringen af den sønderjyske kulturarv
- Original forskning på højt niveau
- Dynamisk arbejdsplads, præget af engagement og god trivsel
- Økonomisk, driftsmæssigt og organisatorisk en veldrevet og stabil virksomhed med en væsentlig forbedret indtjening

Der er tale om en ambitiøs vision, som forudsætter dygtighed og handlegkraft for at nå en væsentlig grad af succes. Museet betragter det også som en realistisk vision, der forudsætter en række strategiske valg i de kommende år – og dermed, at noget vælges til frem for noget andet, og at fokus på målet fastholdes. Strategien er opbygget i henhold til museets lovbundne områder Indsamling, Bevaring, Registrering, Forskning og Formidling og desuden suppleret med afsnit om udstillingssteder og lokaliteter, om økonomi og drift samt om organisation og arbejdsmiljø. For hvert af disse områder gives en kort status for området og de udfordringer, der skal adresseres, hvorefter strategiske mål oplistes kortfattet og punktvis.

Læseren opfordres til at downloade strategien fra museets hjemmeside og dermed få en grundigere indsigt i, hvorfor Museum Sønderjylland handler, som museet gør, og hvilke væsentlige valg, der er foretaget af bestyrelsen for de kommende års arbejde.

I korte hovedpunkter er Museum Sønderjyllands strategi for 2018-25:

- Orden på samlingerne – styr på indsamling, opbevaring og registrering. Et nyt magasin udgør den væsentligste strategiske indsats.
- Sammenhæng og tværfaglighed – ændring af forskningens fokus fra enkeltstående projekter til større forskningssamarbejder både internt i Museum Sønderjylland og med eksterne samarbejdspartnere. Strategien skal fremme tværfaglige projekter. Fokus på opkvalificering og intern forskningsvejledning.
- Interessant, vedkommende og synligt – det stærkeste strategiske indsatsområde i perioden er formidlingen i Museum Sønderjylland. Der skal ske en stærk styrkelse af markedsføring og synlighed i kombination med en segmentering og profilering af museets besøgssteder. Strategien lægger vægt på en gennemgribende modernisering af udstillinger, aktiviteter og andre formidlingstiltag med vægt på at tiltrække et øget alment publikum. Desuden lægges vægt på en styrkelse af museets tilbud til skoler og uddannelsesinstitutioner.
- Noget for alle – strategiske valg og prioriteringer for alle Museum Sønderjyllands besøgssteder med vurdering af indsatsområder og potentialer.
- Stabilitet og råderum – udpeger veje til driftsmæssig og teknisk stabilitet inden for museet og skabelsen af et økonomisk råderum.
- En lærende organisation og en attraktiv arbejdsplads – udpeger en række strategiske valg for at sikre, at Museum Sønderjylland kan ændre sig som organisation og tilpasse sig til omgivelserne og de forandringer, museet vil møde i sine omgivelser. Desuden fokus på tiltag, der skal skabe sammenhængskraft i organisationen og mellem medarbejderne og fastholde arbejdskraften i museet samt sikre, at museet opfattes som attraktivt og søges af kompetente medarbejdere.

Udstillinger og aktiviteter

Museum Sønderjyllands mange museer viste over året en række forskellige udstillinger, som kort omtales herunder. I de kommende år vil museet sætte ekstra fokus på at skabe vigtige, interessante udstillinger på højt niveau, der kan tiltrække gæster til vore mange museer.

Kunstmuseet i Tønder – 29. april – 3. december 2017

Udstillingen *Henry Moore. Grænser til Norden* var her årets store udstilling. Den blev til i samarbejde med Henry Moore Foundation i England og var den første præsentation af Moores værker i Danmark siden 1986. Udstil-

lingen havde til formål – gennem krydshenvisninger til fælles motiver og temaer – at antyde visse fællestræk mellem Moore og den nordiske kunst. Moores oeuvre er blevet belyst på tusindvis af udstillinger verden over, men denne udstilling åbnede op for at se Moores kunst i et helt nyt perspektiv. Udstillingen blev vist i en periode, hvor Nolde Museet samtidig viste 4 mindre skulpturer i museets haveanlæg. Den havde cirka 30.000 gæster og fik en virkelig god modtagelse blandt de danske kunstanmeldere.

Kulturhistorie Aabenraa – 2. april 2017 – 17. september 2017 (forlænget til 25. august 2018)

Udstillingen *Drømmen om Afrika. Sønderjyderne og de tyske kolonier i Afrika* fortæller historien om sønderjyderne og de fire kolonier, som det tyske kejserrige havde i Afrika fra 1884/85 og frem til 1. Verdenskrig. Nogle sønderjyder rejste ud til kolonierne som købmænd, soldater, embedsmænd, landmænd, missionærer, teknikere mv. Andre blev hjemme og stiftede bekendtskab med kolonierne i aviserne, i skolerne og på museumsudstillinger. Den tyske kolonialisme i Afrika havde således betydning for mange sønderjyder, men på grund af Sønderjyllands tilbagevenden til Danmark og 2. Verdenskrigs altoverskyggende position i det 20. århundredes historiebevidsthed er denne historie ikke tidligere blevet fortalt. Udstillingen og

På Kulturhistorie Aabenraa viste museet udstillingen *Drømmen om Afrika* med tilhørende skolemateriale. Udstillingen om sønderjyderne og de tyske kolonier viste et udvalg af museets genstande knyttet til dette emne og byggede på egen forskning. Foto: Museum Sønderjylland.

det tilhørende katalog er baseret på et omfattende indsamlings- og forskningsarbejde. Begge dele er på både dansk og tysk og er blevet fulgt op af en række artikler i videnskabelige publikationer og dagspresse.

Arkæologi Haderslev – 8. april 2017 – 18. januar 2018

Årets store historiske udstilling *Tro. Reformationen i Sønderjylland* blev vist i Haderslev, den første protestantiske by i Norden. Udstillingen tog afsæt i begivenhederne i Haderslev og Tørning len og løftede blikket ud over resten af Sønderjylland i perioden fra 1525 og frem. Udstillingen blev til takket være indlån af en række enestående dokumenter og bøger fra Det Kongelige Bibliotek og Rigsarkivet, herunder de berømte Haderslev-artikler. Centrale i udstillingen var to genskabte kirkerum, et før-reformatorisk og et evangelisk-luthersk, men gæsterne blev også konfronteret med centrale trosspørgsmål, som mennesker måtte tage stilling til – dengang som nu. Udstillingen blev åbnet af biskop Marianne Christiansen og den katolske præst i Haderslev, Gregers Mærsk-Kristensen. Der blev gennemført et stort antal skoleforløb og omvisninger i tilknytning til udstillingen.

Kunstmuseet Brundlund Slot – 21. maj 2017 – 21. maj 2018

Museum Sønderjylland ejer en af de største samlinger af C.W. Eckersberg (Blåkrog 1783-1853) uden for København. Samlingen tæller hele 17 oliemalerier, 11 tegninger samt 6 kopier udført af Eckersbergs elever. Med udstillingen *C.W. Eckersberg – værker fra Kunstmuseet Brundlund Slot* vistes samlingen for første gang i sin helhed ophængt kronologisk og tematisk. Samlingen dækker stort set hele kunstnerens oeuvre og genrer, og i forbindelse med udstillingen udgav museet det første samlede katalog over samlingen.

Kulturhistorie Tønder – 17. juni 2017 – 30. april 2018

Udstillingen *Mangfoldighed – Verden i Tønder* præsenterede 50 nulevende personer i Tønder Kommune – alle af hver sin nationalitet. Fotografierne leverede fotografen Mogens Gabs, og hver person bidrog med en genstand med relation til hjemlandet. Blandt de repræsenterede nationaliteter var USA, Sydafrika, Syrien, Brasilien, New Zealand og Aserbajdsjan. Det blev en kalejdoskopisk udstilling, der både overraskede med antallet af nationaliteter og med variationen i de personlige klenodier – lige fra kinesiske spisepinde til et australsk surfbræt. Der blev gennemført omvisninger og afholdt foredrag med relation til udstillingen.

Kunstmuseet Brundlund Slot – 26. august 2017 – 21. maj 2018

Den forskningsbaserede udstilling *Sig det med blomster! O.D. Ottesen og den tvetydige idyl* satte for første gang fokus på blomstermaleren O.D. Ot-

tesen som eksperimenterende oprører i en ellers traditionsbundet genre. Udstillingen er det foreløbigt første forsøg på at revurdere synet på den sønderjysk fødte kunstner og hans virke. O.D. Ottesens malerier er nemlig meget andet og mere end smukke roser og poetiske, idylliske buketter. I flere værker udfordrer han det traditionelle blomstermaleri med overraskende og for tiden usædvanlige greb, hvad enten det drejer sig om symboler, beskæring, komposition eller motiv. Udstillingen ledsagedes af en fagfællebedømt publikation.

Kunstmuseet Brundlund Slot – 5. november 2016 – 13. august 2017

Den samlingsbaserede udstilling *Atelieret som legeplads – Med kunstneren på arbejde dengang og nu* præsenterede 175 kendte og ukendte værker fordelt på fem temaer, der hver især indkredsede kunsthistoriens genrehierarki. Udstillingen ledte beskueren igennem kunsthistoriens forskellige motivverdener, men med en blandet kronologi på kryds og tværs i et sitrende sammensurium af forskellige tiders versioner og varianter inden for samme genre – fælles for alle kunstnere var dog deres sønderjyske rødder.

Palæontologi – Gram Lergrav – hele 2017

Særudstillingen *Fossile Hvalers Hemmeligheder* har været vist gennem hele 2017 og vises fortsat. Udstillingen formidler tre af de seneste forskningsprojekter fra museets naturhistoriske enhed. Den omhandler fund og beskrivelser af tre hvalarter: *Dagonodum mojnium* (næbhval), *Scaldicetus sp.* (kaskelotart) og *Tranatocetus agillarius* (bardehval). To af disse arter er kun kendt fra udgravningerne i Gram Lergrav. Til hovedudstillingen med fund fra Øvre Miocæn fra Gram Lergrav er der i 2018 erhvervet et komplet skelet af en nulevende haj, *Galeorhinus galeus* (gråhaj), der er monteret i loftet. Hermed er der nu komplette skeletter fra nulevende arter af de alle de hvirveldyrgrupper, der er fundet i lergraven.

Den arkæologiske virksomhed

Flintsmedens nedgravede depot af små pilespidser, tre døde krigere fra det første århundrede e.Kr., landsbysmedens værksted fra højmiddelalderen og skelettet af en henrettet person kulet ned på galgebakken hører til de mest iøjnefaldende fund blandt de mange arkæologiske udgravninger i 2017.

Den arkæologiske enhed udførte som sædvanlig et stort antal arkæologiske prøvegravninger og udgravninger i 2017 i alle fire sønderjyske kommuner samt i Kolding Kommune. Der blev gennemført 47 arkæologiske prøvegravninger betalt af en bygherre samt 19 egenfinansierede forundersøgelser. Desuden blev der foretaget 37 regulære bygherrebetalte arkæologiske udgravninger. Det er færre end i 2016, men omfanget af aktiviteterne

er til gengæld langt større. Det skyldes i høj grad etableringen af et stort område med serverhoteller mellem Kassø og Ønlev ved Hjordkær, som henholdsvis Apple og Google indledte i 2017. For at sikre områdets strømforsyning blev der desuden lagt et strømkabel mellem transformatorstationen ved Kassø og Enstedværket. Store dele af det omkring 400 ha store område ved Kassø skulle prøvegraves sammen med hele det 30 m brede kabeltrace til Ensted. Der blev trukket små 125 km søgegrøft, svarende til Sønderjyllands længde fra Kongeåen til Danevirke.

De omfattende prøvegravninger afslørede et meget stort antal områder med fortidsminder, der skulle udgraves, før anlægsarbejderne gik i gang. Der lå 16 områder med fortidsminder i kabeltraceet, mens der på det store område ved Kassø er lokaliseret et langt større antal. Når udgravningskampagnen er tilendebragt ved udgangen af 2018, vil museet have et helt enestående indblik i, hvordan mennesker har beboet og udnyttet et landskab fra ældre stenalder og frem til middelalderen, ja kombineret med historiske kilder faktisk helt frem til i dag. Et så omfattende indblik i menneskets liv i et landskab igennem historien findes ikke andre steder i Danmark. For at gennemføre de omfattende udgravninger blev der i løbet af 2017 ansat mange arkæologer, der specifikt blev knyttet til udgravningerne ved Kassø. Enheden var af den grund ved årsskiftet 2017/18 oppe på 51 ansatte, hvoraf de 24 var knyttet til Kassø-projektet.

Men tilbage til flintsmeden. Hans depot blev fundet nedgravet i en grube i forbindelse med udgravningen af en lille jagtstation fra den sene Maglemosetid (6700-6500 f.Kr.) på en ny cykelsti ved Dybvadbro nordvest for Kolding. Der lå omkring 40 små pilespidser, nedlagt i en lille bylt enten som et redskabsdepot eller som et muligt jagtoffer. Pilespidserne – såkaldte mikrolitter – er aflange, trekantede af form og gennemgående mere end 5 cm lange. På samme cykelsti blev der i øvrigt også udgravet et stort og sjældent flintmateriale fra den ældste del af jægerstenalderen, 12.000-9.000 f.Kr.

Mange tusinde år senere, lige efter Kristi fødsel, blev der etableret en urnegravplads i nærheden af en lille landsby med 3-4 gårde øst for Sdr. Ønlev. For at passe på landsbyen var nogle af bønderne udstyret med våben, som de naturligvis fik med sig i døden. Hvor mange krigere der har boet i landsbyen på samme tid, ved vi ikke, men blandt gravpladsens cirka 50 grave var der våbendele som sværd, spyd og skjoldbule i træ.

Godt tusind år senere, engang i 1200-tallet, havde en smed slået sig ned i brandsikker afstand fra landsbyen Årslev. Hans smedehytte kom til at ligge lige midt i kabeltraceet mellem Kassø og Ensted. I midten af smedehytten, der var godt 10 m lang og 5 m bred, lå smedens store essegrube, der var fyldt med hammerskæl. Nord for essen fandtes store stolpehuller, hvori ambolten har stået nedgravet på en stub, som det var tilfældet helt op i dette århundrede. Der var fire huller, hvilket viser, at smeden har brugt

To arkæologer diskuterer fremgangsmåden for udgravningen af en træsat brønd, tilknyttet en gård fra 1100-tallet lige nordvest for Nr. Ønlev. Foto: Museum Sønderjylland.

hytten så længe, at han flere gange har måttet flytte sin ambolt, så den stod stabilt. Metallurgiske undersøgelser vil forhåbentlig afsløre, hvilken type jern landsbysmeden ved Årslev har benyttet.

Et nyt parcelhuskvarter ved Hammelev skal anlægges på en bakke, der på udskiftningskortet kaldes Galleager eller Galgeager. Ved prøvegravningen blev galgestedet, der må dateres til 16-1700-tallet, da også lokaliseret. Ud over de dybe stolpehuller fra galgerne og stokkene til hjul og stejle, fandtes to grave med henrettede, der ikke måtte begraves i indviet jord. I den ene lå kun et kranium fra en halshugget person, hvis krop må have ligget så højt, at den er pløjet bort. Den anden grav rummede derimod hele den afdøde. Vedkommende, der ikke var blevet halshugget, lå på maven, mens hoved og hals tydeligvis var brækket bagover. Graven var så kort, at underbenene har strittet opad. De var derfor blevet pløjet bort igennem tiden. Den retsmedicinske undersøgelse har vist, at begge individer var under 20 år, men noget køn kunne ikke fastslås.

Sådan har den arkæologiske enhed i 2017 – ud over de mange bidrag til fortællingen om den store bebyggelseshistoriske udvikling igennem årtusinderne – også bidraget med stort og småt til vores forståelse af individuelle menneskers livsvilkår på forskellige tidspunkter igennem tiden.

Tilbud til skolerne

Museum Sønderjylland lægger stor vægt på sin opgave med at formidle de forskellige fagområder til skolesøgende børn og unge samt til ungdomsuddannelserne – og til børn i almindelighed. I 2017 var museets tilbud fortsat koncentreret om et mindre antal museer, hvor der af historiske årsager og ofte i sammenhæng med lokaliteternes størrelse har været lagt vægt på dette område med ansættelse af personale til varetagelse af opgaverne. På andre af museets lokaliteter – blandt andet i Tønder og på Kulturhistorie Aabenraa – har den store opgave med at formidle til skoler og uddannelsesinstitutioner været varetaget af faginspektørerne på stedet. På Sønderborg Slot har faginspektører desuden jævnligt varetaget modtagelse af gymnasieklasser.

Som et led i den nye strategi for Uddannelse & Læring arbejder denne nye enhed i 2018 på at udarbejde en klar og enkel strategi for området med fokus på at sikre ensartet kvalitet på tværs af museet, ligesom museet har et blik på ressourcebehovet på dette område, som i den nye strategi er et vigtigt mål at sætte yderligere kræfter og ressourcer ind på. Nedenfor giver de medarbejdere, der i 2017 var ansvarlige for aktiviteterne på de enkelte lokaliteter, en ganske kort introduktion til årets arbejde på det pågældende sted.

Arkæologi Haderslev ved Merete Essenbæk og Lone Graasbøl

Undervisningsforløbene på Arkæologi Haderslev tager udgangspunkt i museets udstillinger, der omfatter forhistorien til og med middelalderen og den arkæologiske virksomhed. I løbet af året blev der samarbejdet med eksterne partnere om *Forskningens uge*, hvor skoleklasser deltog i en arkæologisk udgravning, om *Naturvidenskabsfestival* på UC Syd i Haderslev, hvor mere end 1200 børn fra mellemtrinnet fik ny viden om flint og stenaldermad, *Renæssancevandring i Haderslev* for 2. klasser, udviklet sammen med Historie Haderslev og frivillige, samt *Historisk teaterforestilling og den virkelige fortælling*, hvor eleverne før den professionelle teaterforestilling introduceredes til emnet af museumsformidleren. Sammen med UC-syd blev kurset *Out-door living and learning* for fjerde år i træk udbudt til internationale lærerstuderende. Endeligt udviklede VUC-syd studerende fra Flow Factory et digitalt lag til udstillingen *TRO – reformation i Sønderjylland*. Til samme udstilling blev der udviklet undervisningstilbud og -materialer til museets hjemmeside med fokus på forskellen mellem det katolske og det protestantiske. Sammen med Gram Lergrav blev der indgået partnerskaber med skoler i Haderslev Kommune om undervisningstilbud fra 0.-6. klasse. Gennem mere end 10 år har undervisningsforløbet *I nissernes fodspor* og *Mor Almas bagedag* været udbudt til daginstitutioner og indskoling. Forløbet er populært og mere end 700 børn deltog i 2017, hvor i alt mere end 4060 børn og unge deltog i museets tilbud.

Gram Lergrav – Palæontologi ved Lars Petersen

Undervisningen ved Gram Lergrav tager primært udgangspunkt i fossilerne fra Sen Miocæn, der er fundet i lergraven og udstillet på museet. Man kan dermed udnytte, at både udstillede genstande og selve fundstedet, et åbent fossilleje, er til rådighed på samme lokalitet. I løbet af året er der implementeret principper fra Inquiry Based Science Education, og undervisningsforløbet om fossiljagt fungerer dermed også som introduktion til feltundersøgelser, hvor eleverne både planlægger og gennemfører udgravning og efterfølgende identificerer og kategoriserer fundene. Der tilbydes desuden undervisningsforløb om evolution og det sønderjyske landskab. I samarbejde med Arkæologi Haderslev er der udviklet og afprøvet et tværfagligt forløb (oldtid, kulturhistorie, naturhistorie) for grundskolens 6. årgang, hvor undervisningen foregår på cykel i landskabet vest for Haderslev. Gennem KursKultur-projektet er der dannet partnerskab med Naturkundemuseum i Nieböll og henholdsvis to danske og tyske grundskoler. En fælles undervisning afprøves i foråret 2018.

Undervisningen ved Gram Lergrav henvender sig især til grundskolen og ungdomsuddannelserne, men tilbuddene benyttes også af studerende fra UC Syd og SDU. Der er i 2017 ligeledes indledt et fast samarbejde med Københavns Universitet om undervisning til studerende fra Danish International Studies. Fra sommeren 2017 er Lars Petersen ansat som ny museumsformidler.

Gram Lergrav er særdeles velegnet til aktiviteter for børn og unge, der kan aktiveres i jagten på de spændende fossiler. Lergraven er ikke alene velegnet til undervisning for skoler, men også til familiebesej, hvor alle kan være sammen om at grave efter fossiler. Foto: Museum Sønderjylland.

I oktober 2017 besøgte kulturminister Mette Bock Sønderborg Slot og deltog sammen med en lokal skoleklasse i Museum Sønderjyllands rollespil "Befri Chr. II". Ved besøget deltog ministeren også i et møde med museets bestyrelsesformand og ledelse og drøftede perspektiver for museet. Foto: Fl. Wedell.

Sønderborg Slot ved Arne Reggelsen

I 2017 har Sønderborg Slot afholdt undervisningsforløb på linje med de foregående år. De fleste skoler kommer fra lokalområdet, og blandt dem, der kommer længere væk fra, er det fortrinsvis skoler fra Sjælland og Midt- eller Sydjylland, der tegner billedet. I løbet af året har slottet været vært for Børnekunsthøjsdagen, der afvikledes i marts måned. Et andet undervisningsprojekt, Kulturakademi/KursKultur, afvikledes i november-december måned. Det var et grænseoverskridende projekt, som udførtes i samarbejde med Schloß Gottorf og med deltagelse af tyske og danske skoler. Årets december-arrangement tiltrak næsten 800 børn, som hørte om nisser og deres plads i kulturhistorien. Og endelig fortsatte samarbejdet med Sønderborg Kommunes skoleforvaltning også i 2017, hvor der blev samarbejdet om undervisning og forløb inden for to områder.

Kunstmuseet Brundlund Slot ved Bente Sonne (Billedskolen)

Undervisningen på Brundlund Slot er bygget op omkring de aktuelle udstillinger på slottet. Billedskolens elever har i 2017 vist udstillinger af deres eksperimenter i forbindelse med udstillingerne *Atelieret som legeplads – med kunstneren på arbejde dengang og nu*, C.W. Eckersberg – værker fra Kunstmuseet

Brundlund Slot og Sig det med blomster! O.D. Ottesen og den tvetydige idyl. Billedskolens opgaver har givet inspiration til besøgende skoler, der har valgt at supplere en rundvisning med et værkstedsbesøg.

Billedskolen har deltaget i flere former for eksternt samarbejde, blandt andet *Billedskolen lukker op og rykker ud* i samarbejde med Aabenraa Kommunes Skoler, Kultur og Fritid, *Det hele Sejler*, et såkaldt Ung-til-Ung-projekt om skibsportrætter af Eckersberg og skibsportrætter på Kulturhistorie Aabenraa samt *Blomsterkraft/Blumenkraft*, et samarbejdsprojekt om Emil Noldes og O. D. Ottesens blomsterbilleder mellem Noldemuseet og Kunstmuseet Brundlund Slot. Projektet var rettet mod danske og tyske skoler.

Forskning og publikationer

Museum Sønderjylland er en forskningsinstitution med en flot tradition for forskning af god kvalitet på alle museets fagområder. Museets seneste kvalitetsvurdering fra årsskiftet 2015/16 bekræfter denne vurdering. Museum Sønderjylland skal forske inden for sit statsanerkendte ansvarsområde, dvs. i kulturhistorie og arkæologi, kunsthistorie og naturhistorie.

Uanset den anerkendte høje kvalitet og en publikationsmængde, der modsvarer museets ressourcer, er det altid muligt at sigte højere. Efter omorganiseringen pr. 1. januar 2018 har Museum Sønderjylland igangsat arbejdet med at udarbejde en egentlig forskningsstrategi for museets forskellige fagområder, både med hensyn til de rammer, museet kan tilbyde medarbejderne og de forventninger, museet har. Denne del gælder alle museets forskningsområder og skal skabe en ensartethed i projektgenerering, sparring og vejledning og sikre gode forskningsmuligheder for medarbejdere med talent for og lyst til forskning. Derudover vil forskningsstrategien udvikle et eller flere forskningstemaer, der kan danne udgangspunkt for både tværfaglige projekter og styrke muligheden for eksternt medfinansiering af forskningsprojekter.

Nedenstående er alle fagfællebedømte (peer-reviewed) artikler og monografier udgivet af museets forskende medarbejdere i 2017.

Arkæologi

Andersen, Hans Chr. H., Per Ethelberg, Pernille Kruse og Orla Madsen, „Wachse oder weiche! Zu Schachtelhalm, Booten und Häusern in und um das Nydam-Moor in Sønderjylland“, i B. V. Erikson m.fl. (red.), *Interaktion ohne Grenzen. Interaction without borders*, bd. 2, 2017, s. 185-198.

Boye, Linda, Per Ethelberg og Ulla Lund Hansen, „Archaeological Reflections“, i L. Boye m.fl. (red.), *Wealth and Prestige 2. Animal Sacrifices and Deposits in Inhumation Graves of the Roman Iron Age in Zealand and Funen, Eastern Denmark: Kroppedal. Studier i Astronomi – Nyere tid – Arkæologi*, Vol. IV, 2017, s. 271-284.

Ethelberg, Per, "Slesvig as borderland in the first and second centuries AD", *Life on the edge, Social, political and religious frontiers in early medieval Europe: Neue Studien zur Sachsenforschung 6*, Durham 2017, s. 157-167.

Hartvig, Anders, "Vaskilde 3 – en gård gennem 800 år", *Arkæologi i Slesvig / Archäologie in Schleswig*, bd. 16, s. 131-146.

Kruse, Pernille, "Anglian Settlement in South-East Jutland, 3rd – 4th Centuries AD", *Life on the edge, Social, political and religious frontiers in early medieval Europe: Neue Studien zur Sachsenforschung 6*, Durham 2017, s. 169-178.

Kruse, Pernille og Lillian Matthes, "Samlede pladser. Social organisation og kommunikation i bronzealderen", *Arkæologisk Forum*, nr. 36, 2017, s. 24-31.

Madsen, Lennart S., "Måltiderne i Hans den Ældres borgestue", i Inge Adriansen m.fl. (red.), *Fyrstelige måltider, Herregårdshistorie 13*. Gammel Estrup – Herregårdsmuseet, 2017, s. 49-63.

Matthes, Lillian, "Vieh und Pferch in der Bronzezeit", *Tiere und Tierdarstellungen in der Archäologie. Beiträge zum Kolloquium in Gedenken an Torsten Capelle 30.-31. Oktober 2015 in Herne*, VAK 22, Münster 2017, s. 131-142.

Sørensen, Anne Birgitte, "Demarcations of Tofts at Østergård", *Life on the edge, Social, political and religious frontiers in early medieval Europe: Neue Studien zur Sachsenforschung 6*, Durham 2017, s. 187-193.

Tummscheit, Astrid og Frauke Witte, "Små beviser for en stor præsentation – zu den Spaten und Schaufeln vom Danewerk", i B. V. Erikson m.fl. (red.), *Interaktion ohne Grenzen. Interaction without borders*, bd. 2. 2017, s. 619-630.

Kunst

Blond, Anne, "Elefantens aftryk", i A. Blond (red.), *Henry Moore. Grænser til Norden*, Museum Sønderjylland, Kunstmuseet i Tønder 2017, s. 143-155.

la Cour, Morten, O.D., *Ottesen og den tvetydige idyl*, Museum Sønderjylland, Kunstmuseet Brundlund Slot 2017, 205 sider.

Historie

Guldberg, Mette og Elsemarie Dam-Jensen, "Skibstrafikken ved Tønder Toldsted 1713", *Sjæk'len 2016, Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet*, Esbjerg 2017, s. 92-104.

Harnow, Henrik, "Det danske museumslandskab i forandring – et blik på 20 års museumsudvikling", *Museumsleder, forsker og netværksskaber Torben Grøngaard Jeppesen, 40 år ved Odense Bys Museer*, Odense, 2017, s. 66-77.

Kristensen, Mariann, "De sønderjyske børn. Om Illustreret Børneblad for Nordslesvig og dets læsere", *Sønderjyske Årbøger*, 2017, s. 153-178.

Leth Jespersen, Mikkel, "Ships and Sailors from the Duchy of Schleswig on the China Coast 1850-1880", i *Business, Shipping and Culture: Danish-Norwegian Shipping in China for 300 Years: National Maritime Research 18* (China Maritime Museum, Shanghai), s. 78-100.

Nørregård, Martin Bo og René Rasmussen, *Den sorte Dag ved Moulinsous-Touvent. 6. juni 1915*, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 112, 72 sider.

Porskrog Rasmussen, Carsten, "Abgeteilte Herren. Status und Handlungsraum der Herzöge von Plön", i Oliver Auge m.fl., *Die Herzöge von Plön*, Plön 2017, s. 123-151.

Naturhistorie

Miller, L. Galatius, A., Olsen, M.T., Racicot, R. A., Steeman, M.E., Kyhn, L.A., Bradshaw, C., "Evolution of narrow band-high frequency biosonar and hearing in odontocetes", *31st conference of the European Cetacean Society, Middelfart, Denmark, 1st to 3rd May 2017, Conference Program*, s. 51.

Ramassamy, B., Collareta, A., Bianucci, G., *Morphofunctional analysis of pterygoid sinuses, cervical vertebrae and forelimb bones of the fossil beaked whales Messapicetus gregarius*, 8th Conference Secondary Adaptations of Tetrapods to Life in Water, Museum für Naturkunde, Berlin, Germany 3rd – 8th April, 2017.

Ramassamy, B., "A new specimen of beaked whale from the Gram Formation (Denmark): implications to the evolution of suction feeding in Ziphiidae", *31st conference of the European Cetacean Society, Middelfart, Denmark, 1st to 3rd May 2017, Conference Program*, s. 52.

Steeman, M., Ramassamy, B. *Small odontocete remains from the Late Miocene Gram Formation, Denmark. 8th Conference Secondary Adaptations of Tetrapods to Life in Water*, Museum für Naturkunde, Berlin, Germany 3rd – 8th April, 2017.

Besøgstal 2017

I 2016 drev Museum Sønderjylland en lang række store og små besøgssteder, kulturmiljøer og museer. Museets bestyrelse besluttede med udgangspunkt i anbefalinger fra Slots- og Kulturstyrelsens kvalitetsvurdering og en analyse gennemført af BDO og på baggrund af museets anstrengte økonomi at lukke og udskille i alt fem enheder under Museum Sønderjylland, hhv. Skærbæk Museum, udstillingsaktiviteterne i Hjemsted Oldtidspark, Haderslev Bymuseum/Ehlers Lertøjsamling, Slesvigske Vognsamling i Haderslev, Jacob Michelsens Gård i Aabenraa og Oldemorstof i Bov.

Museets ledelse påbegyndte medio 2016 denne proces, som er foregået så hurtigt som muligt under hensyn til ressourceforbrug, lovkrav i forhold til udskillelse af samlinger samt forskellige juridiske aspekter knyttet til de enkelte steder. Det betyder, at udskillelsesprocessen er sket fra ultimo 2016 til og med udgangen af 2017. Det følger deraf, at besøgstal fra 2016 og 2017 ikke umiddelbart kan sammenlignes, og at besøgstallene for 2017 og 2018 ligeledes vil have forskellige udgangspunkter. I tabellen nedenfor

er valgt alene at bringe 2015-tal for de lokaliteter, som var aktive gennem hele eller en del af 2017. Fra 2018 og frem vil tallene igen være fuldt sammenlignelige.

Allerede i 2016 ophørte Museum Sønderjylland at medregne besøgstallene fra Dybbøl Mølle og Historiecenter Dybbøl Banke, idet der ikke her var tale om museer eller institutioner under Museum Sønderjylland, men om driftssamarbejder. Det samlede besøgstal i 2016 inkl. alle enheder var på 171.294, mens det samlede besøgstal i 2017 udgjorde 156.995 – en negativ afvigelse, der dog alene dækker over udskillelser og lukninger. Rensede tallene for disse forhold, dvs. optælles alene på grundlag af lokaliteter, der var åbne gennem hele det foregående år, viser tallet for 2016 i alt 152.773 gæster mod 156.995 i 2017.

Positive afvigelser ses særligt for Sønderborg Slot med cirka 5.600 gæster flere end i 2016, hvilket især skyldes den landsdækkende spejderlejr, og ikke mindst museerne i Tønder med en besøgsfremgang på 5.787 gæster i forhold til 2016 – efter alt at dømme en virkning af den succesfulde Henry Moore-udstilling.

Lokalitet	2017	2016	2015
Sønderborg Slot	56.322	50.689	52.520
Cathrinesminde Teglværk	16.604	15.924	17.543
Kulturhistorie Tønder / Tønder Kunstmuseum	32.875	27.088	27.186
Højer Mølle	4.241	6.413	6.363
Drøhses Hus	1.736	3.467	1.753
Arkæologi Haderslev	11.203	8.811	10.684
Kulturhistorie Aabenraa	5.092	6.116	4.779
Kunstmuseet Brunlund Slot	17.234	20.239	15.977
Gram Lergrav / Palæontologi	7.259	7.019	6.956
Oldemorstof	2.628	3.969	3.495
Ehlers Lertøjssamling / Slesvigske Vognsamling / Haderslev Bymuseum	1.801 (kun 6 mdr.)	3.038 (for 6 mdr.)	4.060 (for 6 mdr.)
I alt	156.995	152.773	151.316

Besøgstallene for de lokaliteter, der i 2017 virkede i Museum Sønderjyllands regi. I det samlede besøgstal for 2015 og 2016 er tallet for Haderslev halveret for at gøre det sammenligneligt med de to følgende år. Kilde: Egen opgørelse.

Den samlede fremgang udtrykker næppe en egentlig trend, men de forklarede forhold knyttet til aktiviteterne på stedet i 2017. Med museets nye strategi og langsigtede mål for de enkelte lokaliteter er det bestyrelsens plan at arbejde med en segmentering og prioritering, der skal medføre et forøget besøgstal. Denne forandring skal være varig og robust og skabes derfor ikke i løbet af en enkelt sæson, men over en længere årrække jf. museets strategi 2018-2025.

Foredrag og omvisninger

Museum Sønderjylland har modsat mange andre museer ikke hidtil medregnet byvandring, omvisninger eller foredrag, der afholdes af museet og specifikt søges af publikum. Museets aktiviteter f.eks. i forbindelse med formidling af udgravninger er i principielt forstand lige så meget en gæst hos museet som en gæst, der besøger udstillingerne. Museum Sønderjylland har det fysiske landskab og de kulturskabte strukturer og levn som en væsentlig del af sit arbejdsfelt, og denne del formidles ofte bedre på stedet end i en museumsudstilling. Disse aktiviteter i Museum Sønderjylland tiltrak i 2017 18.272 gæster – en ikke uvæsentlig del af museets formidling og ansigt udadtil.

Henrik Harnow

Rigsarkivet Aabenraa

Den største begivenhed i 2017 var slægtsforskermessens den 18. november. I foyer og foredragssal havde 15 forskellige arkiver, foreninger og forlag med relevans for slægtsforskning fra både ind- og udland hver deres stand. Blandt udstillerne var vort søsterarkiv syd for grænsen, Landesarchiv Schleswig-Holstein. Cirka 400 besøgende lagde vejen forbi for at få hjælp og inspiration til slægtsforskning, fortælle deres historie, drikke en kop kaffe – eller for at høre et af de seks miniforedrag, som blev holdt i læsesalen. Disse foredrag handlede om at komme i gang med slægtsforskning, slægtsforskning i Tyskland og i de nordiske lande, slægtsforskning på nettet samt ejendoms historie i kongeriget og i Sønderjylland. De var rene tilløbsstykker med omkring 75 tilhørere hver gang. TV-Syd kom forbi og bragte et tre minutters langt indslag fra slægtsforskermessens i den bedste sendetid. Det store arrangement lykkedes over forventning.

Modtagelse og registrering af arkivalier

Rigsarkivet i Aabenraa modtog cirka 230 hyldemeter dommerarkiver. Retten i Esbjerg afleverede arkivalier fra den tidligere ret i Rødding, mens Retten i Sønderborg afgav materiale fra retterne i Haderslev, Aabenraa, Tønder, Gråsten og Sønderborg. Blandt de øvrige offentlige afleveringer i 2017 var Nordborg og Tinglev menighedsråd, Mellerup, Feldsted, Hy-

gum, Jels og Rødding landkommuner, Øster Højt, Varnæs og Rødding sognekommuner, Hjemmeværnets historiske udvalg i Søgårdlejren samt melderegistre fra Tønder og folkeregisterkort fra hele landsdelen. Private foreningsarkiver indkom blandt andet fra Det Danske Spejderkorps, Rødding Sygekasse, Aabenraa Skyttelav og H. V. Clausens og Johan Ottosens Legat til Danskhedens Fremme i Sønderjylland. Private personarkiver blev afleveret blandt andet for Nis Nissen, Viby, og Ove Nissen, Rinkenæs, for en række medlemmer af slægterne Kloppenborg-Skrumsager og Skau samt supplerende afleveringer til H. P. Hanssens og hans families arkiver.

Ved siden af den løbende inddatering af nys indkomne arkivalier i arkivdatabasen Daisy foretog Rigsarkivet i Aabenraa i 2017 ved Nils Chr. Rullmann en tværgående registrering af breve, dagbøger, erindringer og tilsvarende personlige kilder fra de to slesvigske krige, Første Verdenskrig, afstemningen og genforeningen samt Anden Verdenskrig.

Læsesalen

Besøget på læsesalen var i 2017 på 1.413 personer mod 1.798 året forud. Antallet af ekspeditioner lå på 1.669 mod 2.392 i 2016. Tilbagegangen kan ses som en følge af den betydelige indskrænkning af åbningstiden til tirsdag og onsdag 10-15, som skete ved årets begyndelse, men den er også en langtidstendens forårsaget af digitaliseringen af arkivserier, som er centrale for slægtshistorikere. Det kan også have haft betydning, at mange arkivalier fra retsopgøret efter 1945 ikke kunne benyttes, fordi de er udlånt til digitalisering hos Rigsarkivet i Viborg. Forhåbentlig vil det trække besøgstallet opad, at foyer, læsesal, gruppearbejdsrum og forskerrum ved årets slutning undergik en omfattende reovering.

Crowdsourcing

2017 var et travlt år for de frivillige med affotografering, tastefester, tastedage og frivillig vejledning. Svend Aage Mikkelsen fuldførte affotograferingen af cirka 40.000 sønderjyske dødsattester fra perioden 1921-39. De er nu lagt på Arkivalieronline og på Rigsarkivets indtastningsportal til både afbenyttelse og transskribering. Årets tasteindsats blev skudt i gang med en tastefest den 4. marts, hvor 27 frivillige mødte op og indtastede cirka 700 lister over desertører fra Første Verdenskrig. De er nu søgbare på Rigsarkivets hjemmeside www.sa.dk via feltet Søg i samlingerne. Leo Vinther Pedersen stod for ni tastedage i forårs- og efterårsmånederne. Her samledes tastegruppens 25-30 frivillige til indtastning/transskribering af originale dokumenter i Rigsarkivets indtastningsportal. I 2017 koncentrerede arbejdet sig om de alfabetiske lister fra Sønderborg. Året afsluttedes med en tastefest den 4. november, hvor det gjaldt de originale folketællingslister fra Aabenraa købstad og Kolstrup 1885-90.

Det frivillige arbejde omfattede også den frivillige vejledning på læsesalen, hvor seks garvede slægtsforskere og arkivbrugere en gang om måneden tilbød nye slægtsforskere og andre deres hjælp.

Arrangementer

Ud over slægtsforskermessen havde Rigsarkivet andre velbesøgte arrangementer. René Rasmussens foredrag om Regiment 86's sorte dag ved Moulins den 5. juni 1915 tiltrak 160 tilhørere, mens Andreas Johannsen samlede 135 til sit foredrag om Frits Clausen som læge, politiker og menneske. Derudover holdt Poul Duedahl foredrag om forbryderen Jens Nielsen, Axel Johnsen om danske grænsekæmpere fra Jonas Collin til Søren Krarup, Leif Hansen Nielsen om Den sønderjydske Fond, Carl Christian Jessen om reformationsfejringen i 1917 og Hans Schultz Hansen om Sønderjyllands indlemmelse i Preussen i 1867. Sammen med ovennævnte slægtsforskermesse, tastefester og tastegruppemøder, det årlige brugermøde og en række kurser og workshops i tilknytning til slægts- og ejendoms historie samlede de 22 arrangementer i 2017 1.150 deltagere.

Forskning

Leif Hansen Nielsen arbejdede i 2017 videre med en udgivelse i uddrag af Historisk Samfund for Sønderjyllands spørgeskemaundersøgelse vedrørende besættelsestiden og med sit studium af landsdelens yderligtgående politiske bevægelser. Hans Schultz Hansen fortsatte arbejdet med sin H. P. Hanssen-biografi. Han publicerede artiklen "Minorities in Germany (Denmark)" til *OnlineInternational Encyclopedia of the First World War* og to mindre artikler om "Die Konzentration der Nordschleswiger Milchwirtschaft nach 1960" og "Tysk spionage i Sønderjylland forud for den 9. april 1940" i henholdsvis *Rundbrief des Arbeitskreises für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins* og *Sønderjysk Månedsskrift*. Som sædvanlig holdt de to forskere adskillige foredrag. En del kræfter blev også lagt i planlægningen af 100-året for Genforeningen i 2020. Således blev der med Landesarchiv Schleswig-Holstein truffet aftale om et fælles dansk-tysk seminar med efterfølgende bogudgivelse om følgerne af Slesvigs deling i 1920.

Studiecenter for Sønderjyllands Historie i Aabenraa

Der blev knyttet tre nye medlemmer til Studiecentret: Mariann Kristensen, museumsinspektør, Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, Karen Harder Lildholdt, ph.d. studerende, og Henrik Becker-Christensen, fhv. generalkonsul. Dr.phil. Inge Adriansen afgik ved døden den 27. oktober 2017. Der er herefter 16 forskere i Studiecentret.

Der blev afholdt seks netværksmøder med diskussion af forskningsprojekter og manuskripter. Der blev lagt program for et todagesseminar om

følgerne af Slesvigs deling i 1920 nord og syd for den nye grænse, som skal afholdes den 27. og 28. marts 2020 i samarbejde med Rigsarkivet Aabenraa og Landesarchiv Schleswig-Holstein.

Medlemmerne af Studiecentret publicerede følgende bøger:

Inge Adriansen: *Als og Sundeved. Mad, mennesker & måltider*. Muusmann. 265 s. (Sammen med Torben Ulrik Nissen).

Inge Adriansen: *The Island of Als*. Historika. 248 s.

Inger Lauridsen: *Bag tremmer – indsatte i Tønder Arrest 1812-1842*. Museum Sønderjylland Kulturhistorie Tønder, 2017. 96 s.

Martin Bo Nørregård: *Den sorte dag ved Moulin – 6. juni 1915*. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 112 (sammen med René Rasmussen). 69 s.

Carsten Porskrog Rasmussen (red.): *Historien på væggen – Historiemalerier på Sønderborg Slot*. *Historisk Samfund for Als og Sundeved og Museum Sønderjylland — Sønderborg Slot*. 224 s.

Dertil kom cirka 25 større eller mindre videnskabelige afhandlinger i tidsskrifter og antologier, således i *Sønderjyske Årbøger*, *Historisk Tidsskrift*, *Personalthistorisk Tidsskrift*, *Heraldisk Tidsskrift*, *Uddannelseshistorie* og *Danske Magazin*. Yderligere blev der udgivet cirka 15 kronikker og lignende. Centrets formidlingsvirksomhed bestod derudover i cirka 120 foredrag.

Centret modtog 7.500 kr. i tilskud fra Velux Fonden, som blev brugt til indkøb af IT-udstyr.

Hans Schultz Hansen

Fra den historiske arbejdsmark i Sønderjylland 2017

Historisk Samfund for Sønderjylland

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 21. april 2018 årsmøde i Multikulturhuset på havnen i Sønderborg. Cirka 85 medlemmer deltog. Forsamlingen lyttede med stor interesse til det indledende foredrag ved forfatter og forlagschef Ole Sønnichsen om temaet *Rejsen til Amerika – på sporet af Jens Jensen fra Dybbøl*. Kristian Pallesen fortalte om Multikulturhuset og planerne for havnen i Sønderborg. Efter en kaffepause afholdtes generalforsamlingen. Formanden for Sønderborg kreds, Christian Bo Bojesen, valgtes til dirigent. Han konstaterede, at årsmødet var indvarslet i henhold til foreningens vedtægter og gav ordet til formanden, Hans Schultz Hansen, der aflagde følgende beretning:

”Hælde gammel vin på nye flasker” – sådan plejer man at sige, når nogen gør indpakningen lækker, men beholder indholdet uforandret. Sikkert har nogle tænkt det samme om Historisk Samfund, da vi i løbet af 2017 og begyndelsen af 2018 rullede et nyt, fælles design ud for vore grafiske produkter: årbog og månedsskrift, skrifter og levnedsløb, brevpapir og brochurer, hjemmeside og facebookprofil. Og de har ret. Men hvad gør det, at det grafiske udtryk bliver mere tidssvarende og favner hele vores virksomhed, så længe vi fortsat kan stå inde for det faglige indhold – for det kan vi. Målet har været dels at opnå en samlet grafisk identitet for vores forening, dels at øge vore publikationers gennemslagskraft på et marked med hård konkurrence. Om smagen kan der altid strides, men vi er sikre på, at målet bliver nået. Det er Dennis Paulsen fra bureauet Headquarters, som har stået for udformningen af den nye grafiske linje med Kristian Pallesen som bindeled mellem Headquarters og foreningen.

Sønderjyske Årbøger

Gammel vin plejer man at sætte årgang på. Vi kunne i 2017 føje en ny årgang af *Sønderjyske Årbøger* til den lange række tilbage til 1889. Den blev præsenteret den 9. november på Oldemorstof. Årbogen var denne gang præget af 500-året for Reformationen. Jens Bruun beskrev, hvorledes den sidste katolske biskop i Slesvig Stift, Godske Ahlefeldt, benyttede Løjt kirkes nye altertavle fra 1520 til et indlæg i Reformationstidens teologiske og kirkelige debat. Karsten Merrald Sørensen fortalte om en efterreformatorsk strid, som i 1602 opstod ved Garding kirke i Ejdersted. Den handlede om kirke-

tugt, hvorvidt en ægteskabsbryder skulle have lov til at gå til alters, men inddrog i høj grad også forholdet mellem fyrsten og kirken. Jens Lyster skrev om den alsiske salmedigter Peter Ernst fra Ketting. I 1756 udgav han en salmebog, der sammen med andre skrifter ved hans hånd bærer vidnesbyrd om en tidlig vækkelse på Als. Helge Clausen undersøgte, hvorledes et helgenbillede af Jomfru Maria med det lille Jesusbarn fandt vej fra den tyske valfartsby Kevelaer til Haderslev, hvor det endte som kistebillede.

De øvrige artikler havde verdsligt indhold. Leah Porse Rasmussen skrev om de privilegerede, nærmere bestemt de ganske mange fribønder i Bov sogn og deres juridiske status og det sociale netværk mellem almindelige bønder og adelen. Johannes Brix undersøgte lægedækningen i hertugdømmet Slesvig i slutningen af 1700-tallet, der ikke var særlig udviklet, men dog bedre end den tilsvarende i kongeriget. Mariann Kristensen fortalte om *Illustreret Børneblad for Nordslesvig* og det idealbillede af et typisk dansksindet sønderjysk barn, som tegnedes her og som afspejledes i de danske stile, som bladet fik sine små læsere til at skrive. Marianne Brink Asvig Iversen valgte også et emne i børnehøjde, nemlig sydslesvigske børns ferierejser til Danmark i årene 1949 til 1974. Det skete på grundlag af en spørgeske- maundersøgelse blandt tidligere ferie børn. Ud over artiklerne rummede årbogen som sædvanligt anmeldelser, årsberetninger fra arkiver, museer, forskningsinstitutioner og Historisk Samfund samt en oversigt over de lokalhistoriske tidsskrifters indhold.

Årbogens redaktion bestod i 2017 af Mikkel Leth Jespersen, Mogens Rostgaard Nissen, Anne Marie Overgaard, Klaus Tolstrup Petersen, Merete Bo Thomsen og Mads Mikkel Tørsleff. Korrekturlæsningen blev godt varetaget af Anne Grete Jacobsen fra Aabenraa.

Sønderjysk Månedsskrift

Sønderjysk Månedsskrift udkom i 2017 som sædvanligt med otte numre. Et af numrene var et temanummer om de nordfrisiske øer og halliger. De øvrige numre bragte vidt forskellige artikler med emner som tysk nationalromantisk arkitektur i Haderslev, den afrikanske samling på Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Aabenraa, alsiske frugtsorter, bonevoksfabrikken i Højer og hvalerne i Gram-havet. Hvert kvartal bragte månedsskriftet en grænselandskronik, skrevet af Jørn Buch.

Kirsten Clausen overtog ved Kim Furdals fratræden ved årsskiftet 2016/17 ansvaret som hovedredaktør af månedsskriftet. Per 1. august 2017 valgte Kirsten imidlertid at fratræde sin stilling i Museum Sønderjylland, og dermed stoppede hun også i redaktionen af månedsskriftet. Der skal herfra lyde en stor tak til Kirsten for hendes indsats. Resten af redaktionen, Elsemarie Dam-Jensen og Lennart S. Madsen, fortsatte derefter redaktionsarbejdet på egen hånd et par måneder. Også de fortjener en stor tak. Den 1.

oktober 2017 blev cand.mag. i historie Lisette Juhl Hansen ansat som museumsinspektør på Museum Sønderjylland – ISL, hvor hun blandt andet varetager opgaven som hovedredaktør af månedsskriftet.

I slutningen af 2017 ophørte vi med at udsende månedsskriftet med Post-Nord, og i stedet indgik vi en aftale med Bladkompagniet. Det har betydet en mærkbar nedgang i forsendelsesomkostningerne, men vi kommer ikke uden om, at det nye samarbejde også er forbundet med mere usikkerhed for modtagerne og ekstra bøvvl for kontoret, og det er derfor til stadig evaluering.

Skrifter

I forsommeren udgav vi i serien "Sønderjyske Levnedsløb" Christen Duus Andersens erindringer fra Nordborg under titlen *Fokkegilde og flyverskjul*. Bogen er en indfølt fortælling om livet på en gård i 1940'erne og 1950'erne. Man kan læse om høsten og det afsluttende fokkegilde, om forældrene og slægten og om gårdens andre beboere. Bogen handler også om årets gang i landbosamfundet, forholdet mellem mennesker og dyr, kammeraterne og skolen og barndomsgadens skæve eksistenser. Forholdene under krigen blandt andet med tyske soldater, der søgte flyverskjul, er et særligt kapitel. Der er tale om et værdifuldt tidsbillede, som mange ældre sønderjyder vil nikke genkendende til, men som alle generationer kan blive beriget af at læse. Udgangspunktet er forældrenes landbrug på gaden Løjtertoft, men fortællingen er almengyldig. Christen Duus Andersen er årgang 1936 og var i mange år kontorchef i Monopoltilsynet/Konkurrencestyrelsen. Han bor i dag i Klampenborg, men han har hverken glemt den alsiske fortid eller det alsiske sprog. Bogen blev præsenteret først den 7. juni for pressen i Sønderborg og dernæst for Nordborg og omegns indbyggere hos Lokalhistorisk Arkiv for Nordborgområdet den 9. november. Det sidste sted var tilstrømningen så stor, at arrangementet måtte gentages. Ganske fortjent har bogen fået gode anmeldelser, og salget har været rigtig tilfredsstillende.

Den 1. november blev René Rasmussen og Martin Bo Nørregårds bog *Den sorte Dag ved Moulin – 6. juni 1915* præsenteret for cirka 160 mennesker i forbindelse med førstnævntes foredrag på Rigsarkivet i Aabenraa. Ingen anden dag i noget andet slag under hele Første Verdenskrig kostede så mange sønderjyder livet. Mindst 104 fra Sønderjylland faldt den dag. Derfor er forfatterne gået helt tæt på netop denne dag. For hvad skete der egentlig den 6. juni 1915 ved Moulin? Hvordan forløb kampene? Og hvorfor gik det så galt? Forfatterne viser i bogen, hvor tæt man kan komme på et enkelt slag i Den store Krig på grundlag af et dansksproget kildemateriale i form af feltpost, dagbøger og erindringer og med inddragelse af tysk og fransk kildemateriale. Bogen har fået en begejstret modtagelse hos anmelderne, og bogkøberne har været enige, så i begyndelsen af 2018 blev der trykt et nyt oplag, som også sælger godt.

Ud over de nye bøger udgav vi i 2017 nye oplag af *Sønderjyllands Historie* bind 2 og *Sønderjyderne og Den store Krig 1914-18*. Arbejdet med *Sønderjysk Søfarts Historie* i to bind skred godt fremad. Forfatterne begyndte for alvor at levere bidrag til gennemgang på forfatterseminarerne. Der regnes nu med udgivelse til jul 2019.

Udflugter

Udflugterne har gennem mange år været tilløbsstykker, og for at give plads til de mange, som ikke fik plads i første omgang, valgte vi i 2017 at gentage to tidligere overtegnede rejsetilbud. Fredag den 9. juni var vi på en endags-tur til det østlige Holsten. I Bordesholm så vi den storslåede klosterkirke med de prægtige sarkofager for Frederik I og hans første kone og de senere sarkofager for gottorpske hertuger og statsmanden Caspar von Saldern. I Eutin var programmet samlet om slottet og dets pragtfulde interiør. Denne gang var det muligt at komme på vandretur i det fine parkanlæg, og til slut var der byvandring i den velbevarede fyrsteby.

I dagene 15.-17. september gik tredagedsturen til Braunschweig og Wolfenbüttel. Med overnatning i Wolfenbüttel fik deltagerne et fint indtryk af vor Dronning Juliane Maries hjemby. En ekstra gevinst var den samtidige "kulturnat" med koncerter og adgang til ellers lukkede seværdigheder. Der var også besøg i den gamle universitetsby Helmstedt og et indtryksfuldt besøg ved den imponante skole for Hitlerjugends ledere i Braunschweig. Grænseovergangen Helmstedt-Marienborn genoplivede historien om Tysklands deling frem til 1989. Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen var som vanligt guider og fortællere undervejs med Mogens Asmund som turadministrator.

Foredragsrækker, kurser og møder

Vores foredragsrække havde i 2017 "Fra vugge til grav" som overskrift og handlede om livets gang i Sønderjylland. Den videreførte således foredragsrækken fra 2016 om "Årets gang" i landsdelen. Der blev atter leveret en fornem indsats af de tre foredragsholdere. Inge Adriansen fortalte om undfangelse, fødsel og dåb og barselsstørke. Anne Marie Overgaard tog over med kirkelig og borgerlig konfirmation, ungdomsindvielser og fødselsdage. Inge Adriansen førte linjen videre med bryllupper, trolovelser, polterabend, sølv- og guldkost, og Elsemarie Dam-Jensen satte det dystre punktum med død, begravelse, bisættelse, eftermæle. Foredragene blev holdt på Museum Sønderjyllands afdelinger i Sønderborg, Tønder og Haderslev samt på Rigsarkivet i Aabenraa. Desværre levede deltagerantallet heller ikke denne gang op til vore forventninger – det varierede fra 13 til 50. Tilsyneladende foretrækker vore medlemmer emner fra landsdelens politiske historie. Imidlertid er en fornyelse af emnerne ind imellem nødvendig.

Også i 2017 afholdt Idrættshøjskolen i Sønderborg et historiekursus i uge 6, denne gang med titlen "Kultur, kunst og køkken i Sønderjylland". Historisk Samfund bidrog som tidligere år med planlægning og foredragsholdere. Det samlede 65 deltagere og kurset var således fuldt tegnet. Der var mange gode bogkøbere iblandt. Vi fortsatte også samarbejdet med Folkeuniversitetet, der i det forløbne år afholdt foredragsrækker om Sønderjyllands historie i Aarhus, Emdrup i København, Kolding og Odense. Folkeuniversitetet afholdt tillige et weekendseminar på Sandbjerg om Tyskland og grænselandet før og nu, hvor et par af vore folk medvirkede. Foredragsholderne måtte også i ilden, da vi i samarbejde med Museum Sønderjylland arrangerede to lørdage med tre-i-rap-foredrag om Sønderjyllands historie. Den første fandt sted den 1. april på Museum Sønderjyllands afdeling i Haderslev og omhandlede tiden indtil 1720, mens den anden blev afviklet den 7. oktober på museets afdeling på Sønderborg Slot. De to gange tre foredrag blev gentaget på Dansk Centralbibliotek i Flensborg henholdsvis den 19. september og 23. november i samarbejde med Folkeuniversitetet.

Overalt var der tale om god tilslutning til foredragene og stor interesse for vore bøger – og hvis den ikke var der på forhånd, forstod Finn Bach at vække den! Endvidere var der bogsalg ved en række arrangementer rundt om i Sønderjylland, ikke mindst ved adskillige foredrag på Rigsarkivet i Aabenraa. Resultatet blev et stort plus på vores bogsalgskonto – 40.000 kr. over det forventede. Medvirkende hertil var også, at Finn Bach som tidligere besøgte alle sønderjyske boghandlere mindst to gange. Vi kan fortsat glæde os over, at boghandlerne sælger mange af vores bøger. Udover det direkte salg af bøger er en tilgang af nye medlemmer en glædelig sidegevinst ved at vise flaget så mange steder.

Vort årsmøde 2017 fandt sted lørdag den 29. april på VUC Syd i Haderslev. Omkring 60 medlemmer deltog. Henrik Posselt blev valgt til styrelsen i stedet for Kim Furdal. Den dengang nye direktør for Museum Sønderjylland, Henrik Harnow, holdt et interessant foredrag om industrisamfundets havne 1840-1970, med et blik på de østjyske fjordhavne. Efter foredraget var der rundvisning i Lighthouse.

Sammen med Historisk Afdeling ved Aarhus Universitet og Grænseforeningen afholdt vi den 27. marts og den 25. oktober workshops om digital formidling af Sønderjyllands historie på Sandbjerg.

Hjemmeside, Facebook, PR-arbejde og kontor

Vores hjemmeside var pænt besøgt. 10.700 borgere var på hjemmesiden én eller flere gange i 2017. I gennemsnit har vi 120 gæster hver dag – eller 44.500 besøg på et år – med 21.500 klik på forsiden og 10.100 i butikken. Samme antal trækker arrangements-kalenderen. Facebook har været et godt bidrag til at få trafik på hjemmesiden, og Poul Müller Olsen gør en

flot indsats for at markedsføre vores aktiviteter her. Vores profil har næsten 1.000 følgere, og nogle opslag fanger opmærksomheden hos flere end 3.000 interesserede. Vi kan se, at 60 procent af vore følgere er mænd. Kristian Pallesen står for hjemmesiden og de elektroniske nyhedsbreve – otte i 2017. Vi har 570 mailadresser og ca. 65 procent åbner og læser vores informationer. Vi ønsker os selvsagt mange adresser og flere læsere.

Der har igen i 2017 været udsendt et større antal pressemeddelelser til aviser og ugeaviser, som generelt er flinke til at bringe dem. Det lykkedes således gennemgående for Månedsskriftet at få skriftets indhold omtalt i de lokale medier – og på vores hjemmeside. Der blev også udsendt en opdateret hvervebrochure.

I 2017 var Historisk Samfund igen med på en stor sønderjysk stand ved Historiske Dage den 25.-26. marts i Øksnehallerne i København. Flere af foreningens folk medvirkede ved indslag på scenerne. Der blev solgt 111 bøger og tegnet fem nye medlemmer, og dertil kommer den u håndgribelige værdi af at være synlig i det danske historieformidlingsmiljø. Men det krævede også en stor indsats, især af Finn Bach, men også af Mogens Asmund, Arne Jørgensen og Kristian Pallesen. PR-initiativerne betød, at vi fik en pæn tilgang af nye medlemmer, men alligevel måtte vi som de foregående år notere en mindre tilbagegang i det samlede medlemstal fra 2016 til 2017.

Kontoret har igen i 2017 været bemandedt udelukkende med frivillige medarbejdere, nemlig Mogens Asmund, Henrik Posselt og Maria Erbs og frem til 1. maj tillige Hans-Ole Mørk. Deres indsats er helt afgørende for foreningens rolige drift og den gode kontakt til medlemmerne.

100-årsjubilæer forude 2018 og 2020

I 2017 tog planlægningen af markeringen af 100-året for begivenhederne i november 1918 og i 1920 store skridt fremad. Vi lagde ud med at nedsætte et udvalg inden for foreningen bestående af Axel Johnsen, Karl Erik Olsen, Kristian Pallesen, Carsten Porskrog Rasmussen og formanden. Udvalget har især diskuteret vort program med foredrag i 2018/19.

Den 6. november i år markeres 100-året for den tyske revolution i Sønderborg. Den 11. november arrangerer Historisk Samfund sammen med Haderslev Stift og Haderslev Kaserne en central markering af 100-året for våbenstilstanden i 1918. Det sker i Haderslev. Vi indgår i et foredragsarrangement på kasernen oven på en gudstjeneste i Domkirken og kransnedlæggelser ved monumenterne på Damager og Klosterkirkegården. Den 17. november står vi sammen med Sprogforeningen for et arrangement på Folkehjem i Aabenraa i anledning af 100-året for det store møde her med vedtagelsen af Aabenraa-resolutionen og H.P. Hanssens tale. Der vil være foredrag om eftermiddagen og en skuespilmonolog om aftenen. Detaljerede programmer for disse arrangementer vil senere tilgå vore medlemmer.

Personalia

Siden sidste årsmøde har Historisk Samfund for Sønderjylland mistet to af sine styrelsesmedlemmer.

Den 27. oktober 2017 afgik vort mangeårige og markante styrelsesmedlem Inge Adriansen ved døden efter en langvarig kamp mod en tiltagende sygdom. Inge Adriansen blev medlem af styrelsen i 1986 og stod sammen med Steen Andersen og Henrik Fangel for fornyelsen af *Sønderjysk Månedsskrift*, hvor hun var et flittigt medlem af redaktionen frem til 1996. En særlig indsats lagde hun sammen med Elsemarie Dam-Jensen og Lennart Madsen i udgivelsen og redaktionen af *Sønderjylland A-Å*, som er et fyrtårn på vor forenings bogliste.

Natten til den 13. februar 2018 afgik formanden for Aabenraa kredsen Erling Læbel Madsen ved døden. Erling blev medlem af kredsbestyrelsen i 1992 og fungerede som sekretær, indtil han i 2003 blev formand og dermed også medlem af styrelsen. I de mere end 25 år, Erling virkede for vores forening, repræsenterede han i særlig grad dens folkelige, lokalhistoriske element. I Historisk Samfund for Sønderjylland har vi meget at sige Inge og Erling tak for, og vi vil mindes dem begge med varme og taknemmelighed. Uddybende mindeord vil blive bragt nedenfor.

En glædelig begivenhed er det til gengæld, at Lars N. Henningsen i forbindelse med årsmødet 2018 kan fejre sit 40-årsjubilæum som medlem af styrelsen. Historisk Samfund skylder Lars Henningsen en hjertelig tak for indsatsen i de fire årtier som redaktør af skriftrækken og årbogen, som formand og næstformand, som medlem af egnsvandringssudvalget, som forfatter til talrige skrifter på vort forlag og artikler i vore tidsskrifter samt som en flittig foredragsholder i vort regi. Vi ser frem til fortsat godt samarbejde i det kommende tiår!

Tak til fonde og samarbejdspartnere

Historisk Samfund for Sønderjylland skylder som de foregående år Museum Sønderjylland – Institut for Sønderjysk Lokalhistorie en stor tak for assistancen til vores sekretariat, ligesom Museum Sønderjyllands andre afdelinger og Rigsarkivet i Aabenraa lagde plads til mange af vore arrangementer på favorable vilkår. En tak for godt samarbejde skal også lyde til Idrætshøjskolen i Sønderborg og Folkeuniversitetet.

I årets løb har vi med tak modtaget tilskud fra Kulturministeriets bladpulje, Den sønderjyske Kulturaftale, Alving Fonden, Traugott Møllers Fond, Dansk Kultursamfund af 1910, Gunder og Mattes Matthiesen Nissens Fond, H. P. Hanssens Mindefond og P. J. Schmidt-Fonden.

Christian Mylin, Esbjerg, takkede Historisk Samfund for godt arbejde i det forløbne år. Beretningen blev enstemmigt godkendt af forsamlingen. Der-

næst fremlagde foreningens kasserer, Arne Fredsted Jørgensen, regnskabet, som viste et overskud på 75.778 kr. Kassererens beretning blev ligeledes enstemmigt godkendt. Kontingentet for 2019 fastsattes til uændret 325 kr. for medlemskab med Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift, 225 kr. for medlemskab med årbogen alene og 275 kr. for abonnement på månedsskriftet. Der var ikke indkommet forslag til årsmødet. På valg til styrelsen var Mikkel Leth Jespersen, Lennart S. Madsen, Mogens Rostgaard Nissen, Anne Marie Overgaard og René Rasmussen, som alle blev genvalgt. I stedet for Inge Adriansen indvalgte Mette Pilgaard, Aarhus. På valg som revisorer var Jørn Andersen og Olaf Krag, der begge genvalgte. Under eventuelt præsenterede formanden de to nye kredsformænd i Tønder og Aabenraa, Jens Møller og Helge Søgaard, ligesom han omtalte forsendelsesproblemer for *Sønderjysk Månedsskrift*.

Aabenraa Kreds

Der afholdtes generalforsamling den 10. april 2018 på Landsarkivet, hvor bestyrelsens beretning for 2017 blev lagt frem. Her oplystes, at Tove, Iver og Peter blev genvalgt for 3 år på den seneste generalforsamling i 2017, mens Erling og Lone ikke var på valg. I tilslutning til generalforsamlingen holdt Leif Nielsen et foredrag om tyske flygtninge.

Bestyrelsen har siden sidste generalforsamling afholdt 3 bestyrelsesmøder og haft følgende arrangementer:

Den 12. juni gik det med Mikkel Leth Jespersen i kaptajnernes fodspor på Løjtland. Det var den tredje tur om emnet, og som på de første to ture var der god tilslutning.

21. og 22. juni ledede Erling en vandretur i Aabenraa på sporet af 2. verdenskrig. Det skete i samarbejde med Byhistorisk Forening.

Erik Skifter Andersen fortalte den 22. august om skibsbyggerne i Aabenraa på Museet i Aabenraa med efterfølgende rundvisning i havneområdet, hvor han fortalte om huse og gader, der knyttede sig til emnet. Der var god tilslutning.

3. oktober fortalte Henrik Skov Kristensen om Fårhuslejren med efterfølgende besøg i museumsbygningerne i Frøslev lejren. På grund af det sene tidspunkt på året var deltagelsen ikke så stor, og det blev også for tidligt mørkt.

Den 8. november afholdtes det årlige møde med Lokalarkiverne i Aabenraa. Mødet blev afholdt i Bovrup. Aftenens foredrag var om maleren Eckersberg, der er født i Bovrup og i sin barndom har boet på egnen.

Den 10. februar 2018 stod vores forening for afstemningsfesten på Folkehjem i Aabenraa. Mødet forløb ikke helt tilfredsstillende. Der kom cirka 190 personer af de 250, der var bestilt kaffe til. Det gav et underskud på

60 kuverter, som skal dækkes af de medvirkende foreninger. Det foreslås, at der fremover indføres tilmelding til arrangementet. Mikrofonanlægget virkede ikke, så mange havde problemer med at høre, hvad der blev sagt. Det er simpelt hen ikke acceptabelt for et sted som Folkehjem. Sct. Jørgens Pigekor, som skulle have sunget under festen, havde meldt afbud på grund af vinterferien, men Mogens Fangel havde sørget for afløsning. René Rasmussen holdt et foredrag om 1. Verdenskrig. Det viste sig i øvrigt at være det sidste møde Erling deltog i. På mødet var han i fuld vigør som mødeleder. Måske kunne man forestille sig, at den sidste afstemningsfest kunne afholdes ved 100 året for Genforeningen i 2020. Dette drøftes med de øvrige deltagende foreninger.

Af programmet for 2018 og 2019 kan nævnes, at vi påtænker et arrangement i 2019 i samarbejde med Bov Lokalforening og Menighedsråd om delingen af Bov kommune og sogn i forbindelse med afstemningen i 1920. I 2018 er der arrangeret en tur til Kalvø den 10. juni og en gentagelse af byvandringen på Jørgensgård den 20. juni med Lars Henningsen som fortæller; dette i samarbejde med Byhistorisk Forening og Aabenraa Kommune. Til efteråret påtænkes en tur på Gendarmstien. De arrangementer, Erling i øvrigt havde på tapetet, er vi i bestyrelsen nødt til at nytænke.

Opmærksomheden henledes i øvrigt på hovedforeningens arrangementer november 2018 i anledning af 100 årsdagen for Genforeningen.

Peter Rastrup

Haderslev Kreds

Kredsen havde i 2017 tre arrangementer. Onsdag den 31. maj tog vi på en aftentur til Skodborg Skov og husmandskolonien dér. Deltagerne mødtes ved Skodborgarkivet, hvor der blev givet en introduktion, og derefter var der kørselv-tur med fire-fem stop, herunder ved Dresvold og stedet for guldfundet. På stederne blev der givet en kortere uddybning af introduktionen. Efter køreturen var der kaffe og generalforsamling på arkivet. Lørdag den 26. august afholdt kredsen en heldagsudflugt til Ribe med byvandring og besøg i domkirken. Desuden stod kredsen for planlægningen af hovedforeningens årsmøde den 29. april på VUC i Haderslev.

I det forløbne år er der sket meget omkring det historiske i Haderslev Kreds. Det har betydet, at vi ikke selv har arrangeret andet end ovenstående, men der har været mange kontakter og meget samarbejde med de øvrige aktører omkring historien i Sønderjylland. Der er samarbejdet med aftenskoler i form af fredagshøjskolearrangementer, Folkeuniversitetet, den nye kommunale konstruktion "Historie Haderslev" og med etableringen af små selvstændige samvirker for både kultur, fritid, lokalhistoriske foreninger og små museer til afløsning af Folkeoplysningsudvalget.

Vores vinterarrangement blev koblet sammen med generalforsamlingen i 2018. Vi prøvede, at lave en kort generalforsamling med efterfølgende spisning – og som afslutning kobled vi os på en af Live forelæserne fra Århus Universitet – om menneskets historie set i evolutionens og Homo Sapiens lys. Det var en fantastisk succes – og vi var som noget nyt mange til generalforsamlingen uden dog, at det lykkedes i første omgang at få en fuldtallig bestyrelse.

Karl Erik Olesen

Sønderborg Kreds

Vi har mindst én gang om året et kirkebesøg. Kirkebesøgene trækker altid medlemmer til, og vi lagde ud med et besøg i den katolske kirke Sct. Pauls Kirke i Sønderborg mandag den 13. februar, hvor vi fik en god rundvisning og god oplysning om den katolske liturgi. Vi fortsatte vores gode samarbejde med Historisk Samfund for Als og Sundeved med vores projekt om Sønderborg havn. Mette Guldborg fra Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg holdt foredrag om Sønderborg havn fra 1600 til 1800 i riddersalen på Sønderborg slot den 15. maj. Projektet med Sønderborg havn afsluttedes 26. april i riddersalen på Sønderborg slot, hvor Christian Bo Bojesen holdt foredrag om Sønderborg havn i middelalderen. Vores generalforsamling blev afholdt den 4. april på Knøs´ gård i Høruphav. Indledningsvis holdt tidligere overlæge på Sønderborg sygehus, Andreas Johansen foredrag om danske læger under retsopgøret efter 2. verdenskrig. Andreas Johansen har skrevet en anmelderbog. På generalforsamlingen trådte Lisbet Marcussen ud, men generalforsamlingen gav bestyrelsen mandat til at få en afløser ind. Og det er lykkedes, idet Anders Orris er indtrådt i bestyrelsen – dejligt. Vi har holdt en række bestyrelsesmøder, hvor vi har drøftet fremtidige arrangementer i kredsen. Vi vil meget gerne have et meget tættere forhold til lokalarkiverne. Og det er vi ved at få. Tidligere med vores projekt om Kleinbahn, men nu også med en dejlig aftentur i Augustenborg den 17. maj. Der sker meget i Augustenborg, hvor huse skal bevares. Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg og omegn tog os med på en rundtur i bykernen. Tak til Augustenborg og rundviserne for en overordentlig spændende tur. I bestyrelsen har vi haft fokus på småbygninger med mere, og 19. september havde vi arrangeret en aften i Egen med gennemgang af det frivillige brandværn. Desværre måtte det aflyses på grund af manglende tilmelding. I oktober viste Carsten Porskrog Rasmussen rundt i Dorotheas kapel på Sønderborg slot for en meget interesseret gruppe. 8. november blev mødet med de lokalhistoriske foreninger afholdt i Egen. Dette møde er altid spændende, for det er her, vores forening har sin berettigelse. God kontakt og samtale er vigtig. Vores 2017 blev afsluttet med et godt arrangement i Sønderborg lufthavn den 20. november.

Christian Bo Bojesen

Tønder Kreds

Tønder kreds arrangerede en søndagsfamilietur langs den sønderjyske Hærvej fra Urnehoved Tingsted til Tørning Mølle, mens den planlagte tredages bustur ad Hærvejen videre nordpå fra Skibelund Krat til Viborg desværre måtte aflyses. Kredsen har i 2017 ligget lidt underdrejet efter formanden Carl E. Michelsens afgang, men i marts i år trådte Jens Møller fra Løgumkloster til som ny formand, og bestyrelsen er tillige suppleret med et nyt menigt medlem, Erik Sørensen fra Tønder. Der skal ved denne lejlighed lyde en tak til Michelsen for indsatsen som formand i årene 2015-17.

Finn Clemmensen

Sydslesvig Kreds

Foreningsåret 2017 blev indledt med generalforsamlingen, der fandt sted torsdag den 6. april på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (DCBIB) efterfulgt af foredraget «Knud Lavard på korstog» ved professor Kurt Villads Jensen.

Torsdag den 8. juni kunne vi igen indbyde til foredrag i samarbejde med DCBIB, som også denne gang lagde lokaler til. Emnet var »De sydslesvigske ferieborn« og foredragsholderen Marianne Brink Jensen, der har skrevet speciale over dette emne.

Den 27. oktober var vi medindbydere til arrangementet: "Slesvia kolonial", som blev afholdt i anledning af 100-året for salget af de Vestindiske Øer. Ud over den historiske del med byvandring og foredrag bestod arrangementet af en billedudstilling, en teateropførelse, musik med mere.

Hovedforeningen indbød dernæst vores sydslesvigske kreds til foredragsrækken "tre-i-rap". Emnet var begge gange "Hertugdømme og grænseland" – den 19. september om tiden frem til 1721 og den 23. november om tiden fra 1721 til i dag. Arrangementet var tænkt ind i den sammenhæng, som Danmarks Radio, Nationalmuseet og Kulturstyrelsen havde etableret ved at erklære 2017 for "Historiens år." DR-TV sendte således serien "Historien om Danmark" med skuespilleren Lars Mikkelsen som vært, og Historisk Samfund for Sønderjylland og Museum Sønderjylland fulgte op med et "tre-i-rap-foredragsmøde" om den særlige sønderjyske vinkel på Danmarkshistorien. I vores landsdel var foredragene henlagt til Dansk Centralbibliotek, Flensborg. Foredragsholderne var Orla Madsen, Lennart Madsen, Carsten Porskrog Rasmussen, Lars N. Henningsen, Hans Schultz Hansen og Henrik Becker-Christensen, alle velkendte og velkomne eksperter her fra vores egn.

Arrangementerne har været godt – til dels særdeles godt – besøgt, og de muligheder, som deltagerne får for at stille spørgsmål til og debattere med foredragsholderne, benyttes flittigt. Det er af stor værdi, og fra Historisk Samfund skal der lyde en stor tak for samarbejdet med DCBIB.

I planlægningen for 2017 indgik desuden to arrangementer med emnerne "Nordfriesland og Bertold Bahnsen" og "Aftenvandring i Rendsborg". Det har dog ikke været muligt at gennemføre disse planer, men aftenvandringen i Rendsborg ved Joachim Martin finder sted den 8. maj 2018 med efterfølgende kaffe med mere i Ejderhuset i Büdelsdorf. Det er også fortsat bestyrelsens ønske at kunne indbyde til et besøg i Nordfriesland med landet og dens befolkning som omdrejningspunkt. Det må dog vente endnu et år.

Vi kan til gengæld med glæde indbyde til en anden lokalitet i Nordfriesland, nemlig et museumsbesøg i Svesing-lejren, der, hvad formidlingsdelen angår, er blevet betydelig forbedret. Efterfølgende er der foredrag på Husum danske Skole, og det afvikles den 29. august 2018. Foredragsholderen bliver museumsinspektør og historiker Jens-Chr. Hansen, og titlen er "Husum-Schwesing – en koncentrationslejr i grænselandet".

Et af de emner, der optager alle historieinteresserede for tiden, er hundredåret for afstemnings- og genforeningsåret 1920, og jeg lovede sidste år på foreningens generalforsamling, at Sydslesvigkredsen ville "gøre noget" i forbindelse med afstemningsdagen i zone II den 14. marts." Vi har derfor arrangeret et møde den 14. marts 2020, som vil foregå i Kongesalen i Borgerforeningen, Flensborg med dr. phil. Henrik Becker-Christensen som hovedtaler. Det er planen at tage kontakt til tyske lokalhistoriske kredse og medinddrage mindre sydslesvigske organisationer, blandt andet "Det lille Teater".

Der har været afholdt tre bestyrelsesmøder, hvor vi ikke kun har aftalt arrangementer, men også udviklet nye ideer. Formanden har desuden deltaget i to styrelsesmøder i hovedforeningen samt årsmødet og får fremragende hjælp fra foreningens kontor. I kredsen er medlemstallet faldet, så vi nu har lige under 100 medlemmer, og vi har derfor besluttet at gøre noget ved medlemshvervningen. Synliggørelsen skal finde sted på flere måder og foregik blandt andet ved friluftsmøderne under de danske årsmøder den 3. juni 2018 på pladserne i Slesvig, Husum og Flensborg.

Kirsten la Cour

Inge Adriansen, Sønderborg

27. juli 1944 - 27. oktober 2017

I oktober 2017 afgik Historisk Samfund for Sønderjyllands mangeårige styrelsesmedlem Inge Adriansen ved døden efter flere års kamp mod en tiltagende kræftsygdom. Med hendes bortgang har Historisk Samfund mistet en af sine flittigste medarbejdere og den sønderjyske landsdel en kulturpersonlighed af en sjælden karat.

På mindstestenen over en anden sønderborger, slagtermester J. P. Reimers, står, at han havde "sind til seks hestes fart". Det samme kan med føje siges om Inge. Fagligt spændte hun umådelig vidt. Hendes vigtigste forskningsområder var nationale symboler, monumenter og erindringssteder, de slesvigske krige og den Første Verdenskrig, de sønderborgske hertuger, teglværksindustrien ved Flensborg fjord og Sønderborgs og Dybbøls lokale historie. Med sine undersøgelser og beskrivelser af det sønderjyske kaffebord og køkken i det hele taget fik Inge meget brede kredse i tale. Hun færdedes lige hjemmefant blandt etnologer og historikere, blandt universitetsstuderende og museumsfolk, blandt lærde professorer på internationale konferencer og blandt alment historisk interesserede tilhørere på højskolekurser og i husmorforeninger. Hun var lige så meget formidler

som forsker – og hørte i begge egenskaber til de fremmeste. Overalt gjorde hun sig umage, engagerede sig og bragte sin rige personlighed i spil. Det skete altid i sagens tjeneste, ikke for at promovere sig selv. Hun skyede al virak omkring sin person, men glædede sig oprigtigt, da en ældre kvinde ved en mindehøjtidelighed i august 2014 kom hen til Inge og takkede for hendes indsats for Sønderjylland.

Inge Adriansens mange forskningsresultater kan man læse mere om i festskriftet *Forundringsparat*, hvormed fagkolleger i efteråret 2014 fuldt fortjent hyldede hende i anledning af hendes afgang som museumsinspektør ved Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot efter 45 års arbejde på dette sted. Hendes virke for museet og Historisk Samfund for Als og Sundeved er fastholdt i vores søsterforenings årbog for 2017.

Her skal Inges arbejde for Historisk Samfund for Sønderjylland fremhæves. Hun blev medlem af styrelsen i 1986 og stod sammen med Steen Andersen og Henrik Fangel for fornyelsen af *Sønderjysk Månedsskrift*, hvor hun var et flittigt medlem af redaktionen frem til 1996. Inge var dybt engageret i markeringen af genforeningsjubilæet i 1995, og hun har udgivet to hæfter i vores serie *Sønderjyske billeder* med temaer i tilknytning til 1920: *Dansk eller tysk? Billeder af national selvforståelse i 1920* sammen med Immo Doege og *Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling 1918-1920* sammen med Broder Schwensen. Inge var altid fordomsfri over for at samarbejde med tyske kolleger.

Inge var også en bærende kraft i mange af vore foredragsrækker og i de bogudgivelser, som de resulterede i. Her skal især nævnes *De slesvigske Hertuger, Sønderjyderne og Den store krig 1914-18* og *Skurke og Helte i Sønderjyllands Historie*. Gennem en længere årrække var hun med til at tilrettelægge historiekurserne på Idrætshøjskolen i Sønderborg, som Historisk Samfund samarbejder med. En helt særlig indsats lagde hun sammen med Elsemarie Dam-Jensen og Lennart Madsen i udgivelsen og redigeringen af *Sønderjylland A-Å*, som lyser op som et fyrtårn blandt foreningens mange udgivelser.

På styrelsesmøderne deltog hun engageret i diskussionen. Hun kunne være skarp, men søgte efter konsensus, for der skulle skabes resultater. Hun var de skiftende formænd en god støtte. Og hun svigtede ikke, men gik foran, når det gjaldt om at omsætte principielle beslutninger til praktisk arbejde. I Historisk Samfund for Sønderjylland har vi meget at takke Inge for, og vi vil holde hendes minde højt i ære.

Hans Schultz Hansen

Erling Læbel Madsen, Dybvighoved, Løjt

6. november 1943 - 13. februar 2018

Med Erling Læbel Madsens død har Historisk Samfund for Sønderjylland mistet sin mangeårige formand for Aabenraa kredsen. Endnu lørdag aften den 10. februar 2018 var Erling en veloplagt ordstyrer ved afstemningsfesten på Folkehjem, som han altid satte en ære i at være medarrangør af. Ingen havde regnet med, at det skulle blive sidste gang, vi så ham. Natten til den 13. februar afgik han ved døden.

Erling Læbel Madsen blev medlem af bestyrelsen for Historisk Samfunds Aabenraakreds i 1992 og fungerede som sekretær, indtil han i 2003 blev formand efter Hans H. Bang. Dermed blev Erling også medlem af hovedforeningens styrelse. I de mere end 25 år, Erling virkede for vores forening, repræsenterede han i særlig grad dens folkelige element. Erling var stærkt engageret i den lokale historie, først og fremmest på Løjt Land. Han var i mange år formand for Løjt Lokalhistoriske Forening og redaktør af *Det gamle Løjt*. Rundemølle og de gamle kaptajnsgårde betød meget for ham. Men han var også i nær kontakt til det lokalhistoriske miljø i hele det gamle Aabenraa amt, som han samlede til et fællesmøde én gang årligt, og han arrangerede gerne ture til mål som Sikringsstilling Nord og Hærvejen fra Øster Løgum til grænsen – og til de gamle gader og huse i Aabenraa. Ved de mange udflugter og rundvisninger på sin hjemegn var Erling altid en begejstret historiefortæller.

Erling var altid hjælpsom, når der skulle gøres en indsats, og han stillede gerne op, når der var brug for hjælp ved arrangementer og lignende. En tid lang var han også fast medhjælper på Historisk Samfunds kontor. Erling havde mange andre jern i ilden, især i Løjt sogn, hvor han blandt andet var medlem af menighedsrådet, bestyrelsesmedlem i højskoleforeningen og æresmedlem i det frivillige brandværn. Inde i Aabenraa var han guide og vægter for Aabenraa Turistforening. Det var som en anerkendelse af dette mangesidede engagement, at Erling modtog H. V. Clausens

og Johan Ottosens Legat til Danskhedens Fremme i Sønderjylland. Det var en udmærkelse, som han med rette var stolt af.

Erling ville helst træffe aftaler med folk ansigt til ansigt. Han kunne være svær at få fat på i telefonen og endnu sværere at få til at svare på en e-mail. I stedet dukkede han op hos Historisk Samfund på Rigsarkivet i Aabenraa. Så fortalte han med stolthed om de mange deltagere ved arrangementerne, han berettede om kredsens planer, og der blev truffet aftaler om annoncering, lån af lokaler og lignende. Der blev også tid til en venskabelig snak, men Erling var ikke den, som blev hængende længere end nødvendigt, for han skulle videre til sine mange andre opgaver. Disse besøg vil vi savne.

Vi havde gerne undt Erling flere år at virke i, men han nåede meget i de år, som blev ham beskåret. I Historisk Samfund for Sønderjylland vil vi mindes Erling Læbel Madsen med varme og taknemmelighed.

Hans Schultz Hansen

Historisk Samfund for Sønderjylland

Styrelse:

Forretningsudvalg:

Formand: Forskningsleder, dr. phil. **Hans Schultz Hansen**, Østergade 14, 6392 Bolderslev, 41 71 74 01 (Rigsarkivet Aabenraa), hsh@sa.dk

Næstformand: Tidl. arkiv- og forskningschef, dr. phil. **Lars N.**

Henningsen, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa, 74 62 76 17, larsnhenningsen@gmail.com

Kasserer: Tidl. områdedirektør **Arne Fredsted Jørgensen**, Mågen 53, 6270 Tønder, 73 72 44 17, ilaj5352@gmail.com

Sekretær: Cand.oecon. **Mogens Asmund**, Nørreløkke 5, 6200 Aabenraa, 40 36 09 38, moas@post.tele.dk

Journalist **Finn Bach**, Flensborgvej 26, 2.th., 6200 Aabenraa, 40 68 20 98, finnbach@hotmail.com

Museumsinspektør **Lisette Juhl Hansen**, Museum Sønderjylland – ISL, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, 65 37 08 52, ljh@msj.dk

Arkiv- og forskningschef, ph.d. **Mogens Rostgaard Nissen**, Dansk Centralbibliotek, Flensborg, Postboks 528, 6330 Padborg, 0049 461 86 97 190, mrn@dcbib.dk

Tidl. kommunikationschef **Kristian Pallesen**, Sletmarken 38, 6310 Broager, 61 51 47 88, pallesen6310@gmail.com

Tidl. forretningsfører **Henrik Posselt**, Langløkke 10, 6200 Aabenraa, 30 29 56 74, langlokke@bbsyd.dk

Styrelsesmedlemmer i øvrigt:

Overinspektør **Elsemarie Dam-Jensen**, Markledgade 20, 6240

Løgumkloster, 74 74 51 34, elsemariedamjensen@gmail.com

Museumsinspektør, ph.d. **Mikkel Leth Jespersen**, Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Aabenraa, 6200 Aabenraa, 74 62 26 45, mije@msj.dk

Afdelingschef, ph.d. **Axel Johnsen**, Stjernevej 27, 6300 Gråsten, 71 72 55 30, adjo@msj.dk

Overinspektør **Lennart S. Madsen**, Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev, 6100 Haderslev, 74 52 75 66, lema@msj.dk

Museumsinspektør **Anne Marie Overgaard**, Margrethevej 1, 6280 Højer, over@msj.dk

Mette Pilgaard, arkæolog, Katrinebjergvej 61, 2. th., 8200 Århus N, 86 10 17 53, bjoernsen12@gmail.com
 Enhedsleder, adj. professor, dr.phil. **Carsten Porskrog Rasmussen**
 Rodekær 1, 6200 Aabenraa, 65 37 08 51, cpr@msj.dk
 Museumsinspektør, cand.mag. **René Rasmussen**, Nygade 36,
 6270 Tønder, 73 72 00 06, renerasmussen@bbsyd.dk
 Overinspektør, ph.d. **Henrik Skov Kristensen**, Ørstedsgade 24,
 6400 Sønderborg, 74 67 65 57, henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Kredsudvalgsformænd:

Haderslev: Karl Erik Olesen, Diernæsvej 220, 6100 Haderslev,
 74 52 54 20, keohaderslev@gmail.com

Aabenraa: Helge Søgaard, Stubbæk Toften 5, 6200 Aabenraa,
 23 42 94 88, hs.toften5@gmail.com

Sønderborg: Christian Bo Bojesen, Havbo 2, 6470 Sydals,
 74 41 59 74, havbo2@stofanet.dk

Tønder: Jens Møller, Allégade 13, 6240 Løgumkloster,
 29 87 25 72, jensmoller13@gmail.com

Sydslesvig: Kirsten la Cour, Gammelau 2, D-24980 Schafflund,
 0049 46 39 78 24 02, lac@skoleforeningen.de

Historisk Samfunds kontor og butik:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa,
 74 62 46 83, e-mail: hssdj@hssdj.dk, www.hssdj.dk

Åbningstider:

Tirsdag og torsdag kl. 09.00-13.00.

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Arkiv- og forskningschef, ph.d. **Mogens Rostgaard Nissen**, Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Norderstrasse 59, D-24939 Flensburg (Postboks 528, 6330 Padborg). Tlf. 0049 461 86 97 190, e-mail: mrn@dcbib.dk

Sønderjysk Månedsskrift: Museumsinspektør **Lisette Juhl Hansen**, Museum Sønderjylland – ISL, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, 65 37 08 52, ljh@msj.dk

Skriftrække: Overinspektør, ph. d., **Henrik Skov Kristensen**, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, tlf. 74 67 65 57, e-mail: henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Kredsbestyrelser:

Aabenraa kreds:

Kredsformand **Helge Søgaard**, Stubbæk Toften 5, 6200 Aabenraa, 23 42 94 88, hs.toften5@gmail.com

Iver H. Ottosen, Runesvinget 39, 6330 Padborg, iverho@mail.dk

Kasserer **Lone Janfelt**, Jørgensgård 52, 6200 Aabenraa, lonejanfelt@gmail.com

Tove Nørgård, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa, tovenoergaard@yahoo.com

Peter Rastrup, Jørgensgård 47, 6200 Aabenraa, peter@rastrup.net

H. C. Jørgensen, Gammeltoft 6, Holbøl, 6340 Kruså, hcj@bbsyd.dk

Haderslev kreds:

Kredsformand **Karl Erik Olesen**, Diernæsvej 220, 6100 Haderslev, 21 21 63 80, keohaderslev@gmail.com

Kasserer **Kirsten Fynbo**, Søndergade 34 E, 6630 Rødding, kirstenfynbo@hotmail.com

Ellen Jensen, Persillegade 9, Rødding, ellenjensen@skodborg-net.dk

Sønderborg kreds:

Kredsformand **Christian Bo Bojesen**, Havbo 2, 6470 Sydals, 74 41 59 74, havbo2@stofanet.dk

Sekretær **Margrethe Iversen**, Farverløkke 33, 6310 Broager, mai@lhuset.dk

Svenn-Erik Outzen, Vester Søvej 11, 6430 Nordborg, buchoutzen@adr.dk

Anders Orris, Sønder Havnegade 10 st. tv., 6400 Sønderborg, beosystem@hush.com

Hans Stengaard Jessen, Egernevej 1, 6400 Sønderborg, stengaardjessen@mail.tele.dk

Tønder kreds:

Kredsformand: **Jens Møller**, Allégade 13, 6240 Løgumkloster, 29 87 25 72, jensmoller13@gmail.com

Næstformand **Finn Clemmensen**, Toften 22, 6780 Skærbæk, odaogfinn@gmail.com

Protokolfører **Marie Stærk**, Abterpvej 50, 6261 Bredebro, nielsbock@mail.dk

Jens Lautrup, Overbyvej 4, 6520 Toftlund, meldkjaer@mail.dk

Erik Sørensen, Leosallé 37, 6270 Tønder, leneoge@gmail.com

Sydslesvig kreds

Kredsformand **Kirsten la Cour**, Gammelau 2, D-24980 Schafflund,
0049 46 39 78 24 02, lac@skoleforeningen.de

Næstformand **Kristian Bøgebjerg Arentsen**, Vinkelvej 2, 6340 Kruså,
kbarentsen@hotmail.com

Kasserer **Sybilla Nitsch**, Königsbergerstr. 14, D-25852 Eggebek,
sybilla_nitsch@skoleforeningen.de

Klaus Tolstrup Petersen, Dansk Centralbibliotek, Flensborg,
Postboks 528, 6330 Padborg, ktp@dcbib.dk

Mogens Rostgaard Nissen, Dansk Centralbibliotek, Flensborg,
Postboks 528, 6330 Padborg, mrn@dcbib.dk

Historisk Samfunds Sydslesvig Kreds havde det store udsyn fremme, da de sammen med Flensborg Søfartsmuseum, Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Aabenraa og Den Slesvigske Samling på Dansk Centralbibliotek i Flensborg i oktober 2017 indbød til en særlig eventdag, "Slesvía kolonial". Anledningen var 100-året for salget af de Vestindiske Øer, og temaet var Slesvigs koloniale arv og Flensborg som en af Nordeuropas førende havne for vestindienhandelen. Der blev blandt andet gennemført en byvandring gennem Flensborg, og på biblioteket kunne man opleve såvel danske forfattere og videnskabsmænd som kunstnere fra US Virgin Islands, der tog afsæt i de afrikanske rødder, der har sat deres præg på den caribiske kultur. På billedet optræder Oceana James. Foto: Marco L. Petersen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

RESULTATOPGØRELSE

Note	Regnskab 2017 kr.	Regnskab 2016 kr.
FORENINGSVIRKSOMHED		
<i>INDTÆGTER</i>		
Foreningskontingent og abonnement	540.103	505.858
Tilskud	231.330	232.500
Andre indtægter	<u>137.488</u>	<u>160.662</u>
	<u>908.921</u>	<u>899.020</u>
<i>UDGIFTER</i>		
Sønderjyske Årbøger	-176.121	-178.955
Sønderjysk Månedsskrift	-471.549	-459.275
Medlemsaktiviteter	<u>-149.138</u>	<u>-172.126</u>
	<u>-796.808</u>	<u>-810.356</u>
RESULTAT AF FORENINGSVIRKSOMHED	<u>112.113</u>	<u>88.664</u>
FORLAGSVIRKSOMHED		
Indtægter vedr. skrifter	260.251	294.314
Omkostninger vedr. skrifter	-190.117	-257.324
Lagerregulering	<u>34.460</u>	<u>86.467</u>
RESULTAT AF FORLAGSVIRKSOMHED	<u>104.594</u>	<u>123.457</u>
DÆKNINGSBIDRAG		
	216.707	212.121
Sekretariats- og styrelsesomkostninger	<u>-215.504</u>	<u>-209.392</u>
RESULTAT FØR RENTER	1.203	2.729
Renteindtægter og udbytte	36.006	54.504
Kursdifferencer m.v.	<u>38.569</u>	<u>41.332</u>
ÅRETS RESULTAT	<u>75.778</u>	<u>98.565</u>

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

BALANCE

	31.12.2017 kr.	31.12.2016 t.kr.
AKTIVER		
Beholdning af skrifter	120.927	86
Debitorer	174.573	183
Tilgodehavende moms	0	0
Periodeafgrænsningsposter	522.773	309
Obligationer	0	0
Investeringsbeviser	2.256.560	2.218
Likvide beholdninger	<u>643.316</u>	<u>768</u>
AKTIVER I ALT	<u>3.718.149</u>	<u>3.564</u>
PASSIVER		
Ikke disponerede midler	1.853.959	
Fra årets resultat	<u>75.778</u>	<u>1.854</u>
Hensættelser:		
Den sønderjyske søfarts historie	500.000	
Kommende års udgivelser	<u>350.000</u>	<u>850</u>
EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER	2.779.737	2.704
Forudfaktureret kontingent	524.898	537
Skyldige omkostninger mv. i øvrigt	307.227	240
Mellemregning med kredse	32.128	28
Skyldig moms m.v.	<u>74.159</u>	<u>55</u>
KORTFRISTET GÆLD	938.412	860
PASSIVER I ALT	<u>3.718.149</u>	<u>3.564</u>

Regnskabet for Historisk Samfund for Sønderjylland er revideret af Revisionscentret Aabenraa, Oluf Krag, samt den årsmødevalgte interne revisor, Jørn Andersen. Revisionen har ikke givet anledning til bemærkninger og er underskrevet af begge revisorer den 21. marts 2018. Regnskabet er godkendt på foreningens ordinære årsmøde den 21. april 2017.